

Tyhjät tekstit, täydet merkitykset: folkloren transformaaleista merkityksistä

Miten folkloristin tulisi tutkia merkitystä? Mitä ”merkitys” voi hänen analyysissään tarkoittaa? Seikkaperäistä, teoreettisesti pohjustettua vastausta saa turhaan hakea folkloristisesta kirjallisuudesta. Epäsuorasti tämä asiantila kertoo muoto- ja tekstikeskeisten paradigmojen pitkään jatkuneesta ylivallassa, ehkä myös folklorististen aineistojen luonteesta. Silti se yllättää, jos on totta, että olemme eläneet 1970-lukua viestintäteorian ja hermeneutiikan, performanssin ja kontekstuaalisen näkökulman innoittamina. Suomalaisen folkloristiikan 1950-luvulta löydämme esimerkiksi kansanlaulujen ”sanottavaa” koskevaa tutkimusta¹ ja 1960-luvulta supranormaalien elämysten syntyä ja tulkintaa pohtivia töitä², joiden tuloksia olisi voitu integroida folkloren merkityksen teoriaan, jos sellainen olisi ollut olemassa tai jos se olisi haluttu luoda. Ei edes kielitieteellisen semantiikan tuntumassa työskentelevä sanaparsitutkimus ole kokenut folkloristisen merkityksopin puutetta ongelmaksi eikä semiotiikan kaltaisen muotitieteen läpimurto ole jouduttanut kehitystä niin kuin luulisi. Tällä hetkellä voi kääntein sanoa jo tapahtuneen. Se on tullut näkyviin *merkitys*-sanon frekvenssin kasvuna folklorististen artikkelien ja teosten alalukujen otsikoissa jo 1970-luvun lopulta lähtien.³ Aivan viime aikoina merkityksen — tai moniselitteisemmän ”tulkinnan” — pariin on suunnistautunut uusi tutkijasukupolvi.⁴ Merkityksestä on lopultakin tullut ongelma.

Mihin suuntiin folkloren merkityksen teoriaa tulisi integroida? Merkityksen tutkimus on tällä hetkellä useiden eri tieteenalojen, kielitie-

¹ Haavio 1955.

² Honko 1962 ja 1964; Pentikäinen 1968.

³ Pentikäinen 1978, 10—11.

⁴ Leino 1978 ja 1981; Siikala 1980 ja 1984.

teen, kielifilosofian tai loogisen semantiikan, kognitiivisen psykologian, tekoälytutkimuksen ja semiotiikan yhteistä ei-kenenkään maata. Katto-tieteeksi voidaan katsoa, vaikka ei mitenkään välttämättömästi, semio-tiikka sillä perusteella, että se tutkii kaikkia inhimillisen viestinnän ja vuorovaikutuksen merkkijärjestelmiä. Kieli on merkkijärjestelmistä vain yksi joskin tärkein. Lingvistisen semantiikan osuus merkityksen tutkimuksesta on jäänyt pienemmäksi kuin odottaisi. Tähän on vaikut-tanut kielitieteen haluttomuus käsitellä lausetta laajempia kokonai-suuksia ja pitäytyminen puhtaasti kielijärjestelmän selvittelyyn. Noam Chomsky toteaa: ”Lingvistiikan teoria on ensisijaisesti kiinnostunut täysin yhtenäisen puheyhteisön ideaalista puhuja-kuulijasta, joka osaa (yhteisön) kieltä täydellisesti ja johon eivät vaikuta sellaiset kieliopilli-sesti asiaankuulumattomat seikat kuin muistin rajallisuus, hajamieli-syys, tarkkaavaisuuden ja kiinnostuksen heilahdukset ja (satunnaiset tai luonteenomaiset) erehdykset, kun hän soveltaa kielen (kielijärjestel-män) tuntemustaan varsinaiseen esitykseen.”⁵ John Lyons myöntää, että lingvistien tutkima kieli on kolmesti puhdistettua: siitä on ensiksi-kin poistettu ne epäsäännölliset esityksen piirteet (”performanssi-ilmiot”), joihin Chomsky viittaa, toiseksi on eliminoitu idiolekti, yksi-lön kielijärjestelmän yksilölliset piirteet, ja kolmanneksi kieli on vielä dekontekstualisoitu, ts. kontekstin osuus on yritetty häivyttää pois niin tarkkaan kuin mahdollista.⁶ Miltei epäröiden arvovaltaisen *Semantics*-teoksen kirjoittaja laajentaa tutkimusalansa koskemaan kontekstista ir-rotettujen lauseiden mikrolingvistisen, kuvailevan semantiikan lisäksi myös kielen sosiaalisia ja ekspressiivisiä merkityksiä; näin ”ainakin osa sosiolingvistiikasta ja tyyllintutkimuksesta on sisällytettävä kielitieteelli-sen merkitysoopin piiriin.”⁷ Folkloristi, jolle performanssi ja konteksti ovat tärkeitä ja joka on valmis hyväksymään tutkimuksensa piiriin myös idiosynkrasiat mahdollisimman aukottoman kokonaiskuvan ni-messä, voi aiheellisesti epäillä alkeislauseiden semantiikan hyödyllisyyt-tä omalta kannaltaan. Hänen tutkimiansa perinnelajien rekisteri ulot-tuu sananparsista kertomuksiin ja laajahkoihin tapojen ja rituaalien ku-vauksiin, kiteytymättömästi kerronnasta tiukan sidonnaisiin muotoi-hin. Hän kaipaa kattavampaa merkityksen teoriaa.

Pohdittaessa kielitieteen varovaista suhtautumista semantiikkaan voidaan palauttaa mieleen Leonard Bloomfield. Hän kirjoittaa *Language*-teoksessaan 1933, että jos haluamme määritellä merkityksen tieteellisen eksaktisti, ”meillä tulisi olla tieteellisen tarkka tieto kaikesta

⁵ Chomsky 1965, 3.

⁶ Lyons 1977, 586–589.

⁷ Lyons 1977, 591.

puhujan maailmassa”, sillä ihmisten puhetilanteisiin ”sisältyy jokainen esine ja tapahtuma heidän universumissaan”.⁸ Ja hän jatkaa huomauttamalla, että inhimillinen tieto on tällä alueella niin kehittymätön, että merkityksen tutkimus on ”kielentutkimuksen heikko kohta ja säilyy sellaisena, kunnes inhimillinen tieto on edennyt sangen kauas nykytilastaan.”⁹ Bloomfieldin tiedonkäsitys oli luonnontieteellinen, leikillisesti sanoen hän oli behavioristi, positivist ja deterministi pahinta lajia, mikä ei tarkoita sitä, että hän olisi yliarvioinut semantiikan vaikeudet. Silti hänen kantansa, että lauseen *Omenan nähdessään Kaisa huomasi olevansa nälkäinen* merkitys voidaan tieteellisesti selittää, koska tiedämme, mitä ihmisen vatsassa nälän hetkellä tapahtuu ja miten valoallot saavuttavat ihmissilmän omenan pinnasta heijastuttuaan, kun taas sanojen ”rakkaus”, ”hyvä”, ”kaunis” jne. merkitystä ei voida tieteellisesti (= fysikaalisesti) ilmaista,¹⁰ kertoo omaa tarinaansa niistä esteistä, joiden ääreen nykypäivän kielentutkijan ei enää tarvinne pysähtyä.

Puhtaan kielitieteen ja kielenulkoisten merkityssisältöjen tutkimuksen yhdentämisen ongelmat eivät näytä vielä ratkenneen, vaikka Bloomfieldin päivistä on edettykin. Toiveita on kielitieteen piirissä pitänyt yllä mm. pragmatiikka. C.W. Morrisin klassisen määritelmän mukaan pragmatiikka tutkii merkkien suhdetta niiden tulkitsijoihin, semantiikka taas merkkien suhdetta niihin esineisiin, joihin merkkejä voidaan soveltaa, ja syntaksi merkkien muodollista suhdetta toisiinsa.¹¹ Kattotieteeksi hän ajatteli semiotiikan. Myöhemmin hän katsoi, että pragmatiikka on se osa semiotiikkaa, joka käsittelee merkkien alkupe-
rää, käyttöä ja vaikutusta sen käyttäytymisen piirissä, jossa ne esiintyvät.¹² Morrisin määritelmä on kuulijakeskeinen, R. Carnapin taas puhujakeskeinen, vaikkakin hän viittaa koko tilanteeseen, joka koostuu puhujasta, kuulijasta ja ympäristöstä. Carnap sanoo, että jos tutkimuksessa viitataan eksplisiittisesti puhujaan, kielen käyttäjään, on kyseessä pragmatiikka, mutta jos emme ajattele puhujaa vaan analysoimme pelkästään ilmauksia ja niiden tarkoitteita, olemme semantiikan piirissä, ja jos emme välitä tarkoitteistakaan vaan analysoimme vain ilmauksien suhteita, olemme syntaksin alueella.¹³ Carnapin mielestä pragmatiikka ja semantiikka ovat kaksi ilmausten merkitysanalyysin perusluonteisesti erilaista muotoa, koska pragmatiikka tutkii empiirisesti historiallisesti

⁸ Bloomfield 1935, 139.

⁹ Bloomfield 1935, 140.

¹⁰ Lyons 1977, 127–128.

¹¹ Morris 1938, 6.

¹² Morris 1946, 218–219.

¹³ Carnap 1942, 9.

annettuja kieliä, kun taas puhdas semantiikka tutkii konstruoituja kieli-järjestelmiä.¹⁴

Tuoreen *Pragmatics*-oppikirjan laatija S.L. Levinson toteaaakin, että semanttinen teoria voi kattaa vain pienen joskin olennaisen osan kielen ymmärtämisen yleisestä selittämisestä. Hän puhuu ”huomattavasta kuilusta, joka jää semanttisen (ynnä syntaktisen ja fonologisen) teorian ja täydellisen kielellistä kommunikaatiota koskevan teorian väliin” ja kysyy: ”Miten on selitettävä vihjeet, implisiittiset tarkoitukset, oletukset, sosiaaliset asenteet jne., jotka tehokkaasti kommunikoidaan kieltä käyttämällä, puhumattakaan kielikuvista (esim. metaforista, ironiasta, retorisista kysymyksistä, vähättelystä), jotka ovat askarruttaneet puhe-aidon ja kirjallisuuden teoreetikkoja?”¹⁵ Pragmatiikan metodologinen tilanne on tällä hetkellä sellainen, ettei ole lainkaan selvää, pystyykö se joskus silloittamaan tuon kuilun, johon Levinson viittaa. Se on monin tavoin sidoksissa kieleen, konstruoituun kielijärjestelmään ja kontekstittomien alkeislauseiden kielifilosofiseen semantiikkaan. Sen voimat riittävät reaalisen ilmauksen merkityksen hallinnan ja kuvauksen kynnykselle, eivät sen ylitse.

Tulisiko merkityksen tutkijan siis tavallaan sivuuttaa kielitiede? Onko ehkä löydettävissä aivan muita lähtökohtia merkityksen kuvaamiseen, esim. sellaisia kokonaisvaltaisia lähestymistapoja, jotka lähtevät viestinnällisestä vuorovaikutuksesta yleensä, tavoittelevat ensisijaisesti merkityksiä eivätkä niiden mahdollisia kielellisiä merkkejä ja jotka vasta merkityksen tavoitettuaan palaavat tarkistamaan, millä keinoilla, kielellisillä ja kielenulkoisilla, se tuotettiin? Asioiden tärkeysjärjestys siis käännettäisiin ja yksipuolista teoreettista integraatiota lievennettäisiin.

Tekoälyn tutkija Terry Winograd on esimerkki avarammasta ja joustavammasta lähestymistavasta. Artikkelissaan ”What does it mean to understand language?” (1981) hän näkee ”kielen ymmärtämisen tieteesä” tällä erää neljä paradigmaa: (1) kielen rakenteiden tutkimuksen (lingvistiikan), (2) kielellisten rakenteiden ja maailman vastaavuuksien tutkimuksen (kielifilosofian), (3) kognitiivisten prosessien tutkimuksen (kognitiivisen psykologian) ja (4) toiminnan ja vuorovaikutuksen prosessien tutkimuksen (puheaktiteorian ja etnometodologian).¹⁶ Näistä kaksi ensimmäistä on sidoksissa kielen rakenteisiin, kolmas yksilön tiedonrakenteisiin ja niiden tuottamis- ja tulkintaprosessiin ja neljäs yhteisön vuorovaikutusten verkostoon. Skeemateoreettisen diskurssianaly-

¹⁴ Lyons 1977, 115–117.

¹⁵ Levinson 1983, 38.

¹⁶ Winograd 1981.

sin hän lukee ensimmäiseen paradigmaan ja suhtautuu siihen melko kriittisesti, vaikka julkaisi vain muutamaa vuotta varhemmin alalta laajan teoksen, jossa piti diskurssitieteen ytimenä kielenpuhujan hallinnassa olevan erilaisten luonnollisten viestintätilanteiden skeemojen sikermän ymmärtämistä. Tieteellisen päättelyn tyyppivirheenä hän pitää ”konstruoidun reifikaatiota”, ts. tutkijan konstruoiman kaavan tai mallin sijoittamista tutkimuksen kohteeseen, esim. ihmisen tajuntaan. Ehkä tästä selittyy hänen siirtymisensä neljänteen paradigmaan, vuorovaikutustilanteiden havainnointiin ja niissä tapahtuvan päättelyn, todistelun, lupaamisen, luottamuspujan jne. tarkasteluun.¹⁷ Merkityksen teorian kannalta on varsin kiinnostavaa, että Winograd kyseenalaistaa intersubjektiiviset merkitykset, hakee uudenlaista viestintäprosessin perusmallia ja korostaa — kuten toki monet muut ennen häntä — intention ja kontekstin ratkaisuutta merkityksen täsmentymisessä.

Edellä sanottu riittääköön lyhyeksi oppihistorialliseksi taustaksi niille folkloretekstien merkitystä koskeville pohdiskeluille, jotka virisivät luennoidessani perinne-ekologiasta syksyllä 1978. Kuten usein tieteessä, oppihistoriallisen taustan olen hahmottanut paljon myöhemmin kuin ne ongelmat, jotka alkoivat tuolloin vaivata mieltä. Yritin kuvata opiskelijoille, miten folkloren tuotteissa tapahtuu kaiken aikaa hienosäätöä, kohdennusta ja identifikaatiota, joka selittyy perinnetuotteen käyttötilanteesta ja ympäröivän perinneyhteisön odotuksista. Vaikka perinteen esittäjän persoonallisuus on mahtava tekijä perinneainesten sisäistämiseen ja osittain myös niiden esitykseen liittyvissä valikoitumisprosesseissa, sen on aktuaalissa esitystilanteessa mukauduttava yhteisön odotusten ja ympäristön asettamiin reunaehtoihin. Folkloristinen teksti, keran opittu ja muistiin tallentunut, olipa tuo teksti sitten sanatarkasti muistettavissa oleva pienfolkloren tuote tai laajempi juonikaavan ja avainreplikkien pohjalta reprodusoitavissa oleva kertomus, on latentissa, epäaktiivisessa olomuodossaan ihmismielessä merkitykseltään avoin tai tyhjä. Sen sijaan se tilanne, jossa kyseinen tuote nousee tajuntaan, muistuu mieleen, aktuaalistetaan, tuotetaan ja esitetään, on täynnä merkitystä. Ihmisten läsnäolo, heidän keskinäiset suhteensa, aikaisemmat tapahtumat, tulevaisuuteen kohdistuvat toiveet ja pelot, käynnissä olevaan tapahtumasarjaan liittyvät odotukset, mielteet, ilmaukset, repliikit ja reaktiot luovat voimakentän, jossa jatkuvasti syntyy merkityksiä ja välittyä viestejä. Pelkkä folkloreteksti sellaisenaan, vaikkapa sananparsa tai uskomustarina, on tyhjä — piili se sitten muistissa tai arkistossa. Merkityksen se saa vasta kontekstissa, käyttötilanteessa, latau-

¹⁷ Winograd 1981, 251—258.

tuen aktuaaleista tunteista, asenteista, arvopohjista, käyttäjänsä intutioista ja kuulijoittensa reaktioista käsin. Juuri tilanteessa ladattu folkloretekstin merkitys kiinnostaa kuulijoita, ei teksti sinänsä. Tätä konsekvenssin periaatetta ei ole syytä peittää viittauksilla esteettiseen nautintoon, ajanvietteeseen tms., ei ainakaan periaatteen vesittymiseen saakka, sillä mitä on esteettinen nautinto tai jännittävä viihde ilman merkitystä, so. seurauksia käsillä olevan tilanteen ja toiminnan kannalta? Harvalukuisia ja poikkeuksellisia tilanteita lukuun ottamatta ihmiset eivät ole kiinnostuneita itse perinteestä, esimerkiksi perinnelajista, tuotteen alkuperästä sen itsensä vuoksi tms. vaan perinteen sisältämästä viestistä, sen luokittamisesta ja suhteuttamisesta tilanteeseen. Voidaan jopa epäillä melko pitkälle ihmisten kykyä (= tarvetta) tunnistaa perinnettä muussa mielessä kuin yleisesti tunnetun asian, yksilöstä riippumatta hyväksyttävän seikan, uskottavuuden tms. näkökulmasta. Tunnetaan perinteen valööri, ei niinkään itse perinnettä (juuri tässä jää tilaa folkloristin kompetenssille).

Tämäntapainen ajatuskuvio riitti mielestäni pelastamaan folkloretekstit siitä triviaalisuuden suosta, johon ne irrallisina arkistojen kortistoissa lojuessaan näyttivät uponneen. Oli suorastaan pakko olettaa, että ne aktuaalissa yhteydessään olivat merkinneet paljon enemmän kuin nyt. Ne olivat jäsenyneet sisällyksellisesti rikkaisiin viestintätilanteisiin tavalla, jota melko mielivaltaisesti rajautunut muistiinpano saattoi parhaimmillaankin vain etäisesti heijastella. Aineiston kaoottista tautologisuuutta ja loputonta pientä variaatiota oli helpompi ymmärtää, jos piti mielessä perinteen sopeuttamisen käyttötilanteeseen: juuri tilanteesta teksti sai sen jännitteen ja merkityksen, joka sananmukaisesti uudensi sen, esti sitä olemasta ”vanha juttu”, ja juuri tilanteesta säätyvä kohdennus ja merkityksenanto aiheuttivat variaatiota. Mutta folklorela oli varaa myös pysyä ennallaan, ”toistaa itseään”, koska sen kiinnostavuus ei ollut pelkän tekstin varassa. ”Toisto” oli näennäistä silloinkin, kun se oli voitu dokumentoida useina samalta informantilta tai perinneyhteisöltä saatuina toisintoina. Aivan oma lukunsa olivat eri yhteisöistä ja alueilta tallennetut saman tuotteen toisinnot. Tässä kaaoksessa oli paitsi periaatteessa samaa kohdennuksen ja merkityksenannon, siis tilannekontekstin tuottamaa vaihtelua myös erilaisesta kulttuurikonktextista, ”ominaislaadusta” säätyvää variaatiota.

Mutta oliko asia todella näin? Ja jos oli, niin miten se olisi osoitettavissa tieteen keinoin? Metodologiset ja terminologiset ongelmat alkoi-
vat nousta esiin. Jos merkitysaineokset syntyvät tilanteessa ja kulkeutu-
vat tekstin myötä tai sen ohikin vain vähäisiä jälkiä siihen jättäen, mitä
mahdollisuuksia lähes kontekstittomien tekstien kanssa seurustelevalle
tutkijalla on tavoittaa merkitys? Toisinaan itse teksti sisältää kontekstu-

aalista informaatiota; näin on laita esim. memoraattien ja kronikaattien. Entäpä kertomusten juonikaavan säilyttämä 'rakenteellinen merkitys', jota Pentti Leino on tutkinut?¹⁸ Olisiko se jotenkin riittävä viite myös tilannekohtaisen merkityksenannon saavuttamiseen? Tuskin. Kysymys on kahdesta merkityksenannon tasosta tai lajista, komponentista, jos niin halutaan, jotka eivät peitä toisiaan. Entä metasemanttiset kommentit, informantin omat arviot kerrotun tai kuullun merkityksestä, siis lausumat, jotka sisältyvät tekstiin tai sitä kehystävään tietoon? Ne olisivat varmaan arvokkaita, jos kerääjät vain huomaisivat panna niitä muistiin tai jopa kysellä. Spontaanisti niitä ilmestyi tekstiin suhteellisen harvoin. Entäpä legendojen, faabeleiden jne. loppumoraalit, johtopäätöksen luonteiset yleistävät tuomiot kertomuksessa kuvatun toiminnan seurauksista. Kieltämättä asiaankuuluvaa ainesta nekin edellyttäen, etteivät ne olleet julkaisijan nikkaroimia kuten suomalaisten eläinsatujen antologioissa.¹⁹

Menetelmäkysymys sai erään ratkaisunsa ohikiitävässä luentotilanteessa. Mieleen palautui omasta folkloren käytöstäni pari esimerkkiä, joissa perinnettä edusti keskustelutilanteessa aktuaalistunut sananparsi. Kukaan ulkopuolinen ei keskustelua ja siinä vilahtanutta sananpartta kuunnellen olisi voinut tavoittaa sitä tiedollista ja emotionaalista latausta, joka tilanteessa oli muodostunut, eikä sitä konfliktiin pohjautuvaa ilmaisutarvetta, jonka ratkaisijaksi sananparsi ilmestyi. Tässä tapauksessa oli kuitenkin informantti paikalla ja haastateltavissa: saatoin itse ryhtyä rekonstruoimaan tilannetta ja dokumentoimaan sitä mahdollisimman tunnontarkasti. Luennolla riitti lyhyempikin kuvaus ilmentämään niitä monitasoisia kielenulkoisia aineksia, joita merkityksenannon syötyä ja jotka kaikki eivät edes olleet tarkoitetut puhelumppanileni viestitettäväksi. Ajatus seikkaperäisestä dokumentaatiosta jäi kuitenkin kytämään. Muistelin näitä esimerkkitapauksia joskus ohimennen kirjoittamatta koskaan niitä muistiin, kunnes tätä kirjoitusta valmistaessani aloitin työn juuri merkityksenannon kannalta kiinnostavista omakohtaisen folkloren esimerkeistä: niiden lukumäärä oli kasvanut hiljattain kolmeen. Annoin itselleni kehotuksen muistella spontaanisti ja mahdollisimman tarkasti kunkin folkloristisesti kiinnostavan tapahtuman kaikki yksityiskohdat siltä varalta, että ne osoittautuisivat merkityksekkäiksi kokonaisuutta myöhemmin analysoitaessa. Sanelua kertyi nauhaan ja se on sellaisenaan litteroitu tämän esityksen liitteeksi. Palaan näihin esimerkkeihin tuonnempana. Teksteinä ne ovat vapaata

¹⁸ Leino 1978.

¹⁹ Haavio 1966, 45.

strukturoidun haastattelua, jossa folklorea on varsin vähän, kontekstuaalista informaatiota runsaasti ja sen lisäksi metasemanttisia kommentteja.

Merkityksestä puhuttaessa on tarpeen tehdä joukko sopimuksia, valita joitakin avaintermejä, jotka muistuttavat analyysin olennaisista aspekteista. Käsitystämme merkityksestä kammitsoi sanakirjamainen ja lingvistinen stereotyyppi: merkitys on sanallinen, tarkkarajainen ja pysyvä. Mutta onko näin? Entäpä jos merkitys onkin aivan muuta: tärkeältä osalta ei-verbaalinen, muodoltaan amorfinen, sisällöltään muuttuva (esim. täsmentyvä) ja kestoltaan ja säilyvyydeltään suhteellisen lyhytaikainen, ellei sitä erityisesti kodifoida ja säilötä? Merkityksen tajuaminen ei edellytä verbalisointia eikä sen pitkäkestoisuudella ole itse toiminnan kannalta ratkaisevaa merkitystä. Jos merkityksenanto on käsitettävissä kokonaisvaltaiseksi prosessiksi, joka ei muistuta proposition muotoilua vaan erilaisten tieto-, tunne- ja tavoiteimpulssien laajaspektristä mutta päämäärähakuista yhteiskäsittelyä, on tarpeen varata terminologisesti tilaa myös niille merkitysaineiksille, jotka eivät muodoudu puheen tai tekstin lauseiksi vaan välittyvät muodon tai tekstin ohitse, transformaalisti.

Nimitettäköön formaaleiksi niitä merkityksiä, jotka tulevat ulottuville kielen, tässä tapauksessa folkloretekstin, lauseista. John Lyons tekee eron tekstilauseen ja systeemilauseen välillä. Tekstilauseet ovat jonkin esityksen osa, niillä on jokin havaittava käyttö ja konteksti, joka niiden merkitystä pääteltäessä on otettava huomioon. Systeemilauseet ovat kielen ideaalijärjestelmän mukaisia kontekstittomia lauseita, joiden merkitys on pääteltävä fonologian, morfologian ja syntaksin sääntöjen asettamissa rajoissa.²⁰ Sekä teksti- että systeemilauseiden merkitykset katsotaan tässä formaaleiksi. Folkloristi joutunee melko harvoin päättämään merkitystä normaalistetuista systeemilauseista. Näitä voisivat olla rekonstruoidut tekstit tai tekstin osat, siis esim. folkloretekstin 'alkumuodot' tai 'normaalimuodot' voitaisiin määrehdoin katsoa systeemilauseiksi. Toisaalta monet folkloretekstit ovat alun alkaen muistiinpanijan hahmottamia, normaalistamia, joten ne on tavallaan siirretty idiolektista 'systeemin' piiriin. Tämän ulottuvuuden pohdiskelu on relevanttia nimenomaan, jos lähdetään kysymään, kenen antamista merkityksistä folkloretektissä on kyse. Kontekstiton sananparsi voisi sinänsä hyvin edustaa systeemilauseita, mutta normaalisti folkloristi työskentelee tekstilauseiden parissa, jotka kuuluvat lauseita laa-

²⁰ Lyons 1977, 29—30. Vrt. Levinson 1983, 17: *sentence-meaning, literal meaning* jne.

jempaan diskurssiin. Pragmatiikassa tehdään samantapainen kahtiajako lausemerkitykseen, joka saadaan systeemilauseista, ja ilmausmerkitykseen (*utterance meaning*), joka saadaan diskurssista.²¹

Kysymys siitä, mitä oikeastaan voi kuulua ”folkloretekstiin”, olisi kiintoisa pohdittavaksi laajemminkin ja sillä voisi olla jopa analyttistä arvoa. Tässä tyydytään kelpuuttamaan folkloretekstiin kaikki verbaalinen aines, siis myös ”varsinaista tekstiä” kehystävät kommentit ja kontekstuaaliset tiedot, jos ne sisältyvät diskurssiin.

Transformaaleiksi nimitettäköön tekstinulkoisia merkityksiä, jotka eivät saa kielellistä muotoa mutta vaikuttavat viestintätapahtumassa. Tähän kuuluvat esim. ne mielteet ihmisen tajunnassa, jotka eivät viestinnän aikana saa eksplisiittistä kielellistä asua vaan ilmenevät muulla tavoin, erilaisin paralingvistisin keinoin kuten elein, ilmein, äänenpainoin jne. tai jäävät kokonaan tai osaksi ilmaisematta mutta vaikuttavat silti. Myös tilanteen pohjalta tehdyt päätelmät, joita ei lausuta mutta joiden mukaan toimitaan, luetaan transformaaleihin merkityksiin. Tämän mukaan transformaalit merkitykset muuttuvat formaaleiksi, jos ne lausutaan ja ne siirtyvät tekstiin. Liitteessä käsitellyissä esimerkeissä on metasemanttisia kommentteja, joissa tavoitellaan transformaaleja merkityksiä, mutta itse kommenttien kirjaimellinen merkitys on formaali.

Merkitysanalyysin kannalta on välttämätöntä tehdä ero *antomerkityksen*, puhujan antaman tai tarkoittaman merkityksen, ja *saantomerkityksen*, kuulijan hahmottaman merkityssisällön välillä. Ne ovat harvoin täysin identtiset. Tämän voi koska tahansa todeta seurailemalla keskustelussa esiintyviä ”väärinkäsityksiä”, jotka eivät oikeastaan ole varsinaisia virheitä vaan eroja anto- ja saantomerkityksen välillä. Näitä virheitä esiintyy jatkuvasti runsaammin kuin luulemme; vain karkeimmat tai keskusteluprosessin kannalta tärkeät eroavuudet korjataan, mutta ilmiö sinänsä on täysin normaali. Ilmeistä on, että näiden ”väärinkäsitysten” syyt ovat ainakin yhtä usein kuulijan hahmottamisissa transformaaleissa merkityksissä, mm. hänen kokemusmaailmastaan mukaan syöttyissä aineksissa, kuin puhujan epätasällisessä diskurssissa.

Merkityksenanto on sängen moniulotteinen prosessi etenkin vuorovaikutustilanteessa, jossa siihen vaikuttaa paitsi läsnäolijoiden monilukuisuus ja siis erilaisten ”mielleuniversumien” määrä myös itse keskustelun strategia. Hahmotuksen perustilanne on Winogradin mukaan hämminki, jonka puhuja esityksellään aiheuttaa kuulijassa tai oikeamin tämän toimivalle kognitiiviselle systeemille, joka pyrkii jatkuvasti

²¹ Levinson 1983, 19.

tuottamaan kuullulle ja koetulle mielen.²² Hän puhuu myös rajallisten resurssien varassa tapahtuvasta päättelystä ja ”hypystä” johtopäätökseen.²³ Kuulija ei toisin sanoen ota tarjolla olevasta informaatiosta kaikkea irti, ennen kuin hän etenee johtopäätökseen. Winograd ei puhu johtopäätöksen laadusta eikä sen aiheuttajasta. Jos pidetään mielessä kaksi seikkaa, vuorovaikutustilanteessa vallitseva aikapula (tietoa tulee koko ajan enemmän kuin kyetään prosessoimaan) ja informaation funktionaalinen, toimintaan ohjaava käyttötapa, voidaan jo nähdä, miksi hyppy johtopäätökseen on tehtävä. On ajateltavissa, että johtopäätös on luokitettava ja toiminnallinen. Luokitus tarkoittaa tässä lähinnä suhteutusta prototyyppeihin, muistissa oleviin vastinehahmoihin, ”perheyhtäläisyyttä” omaaviin merkityksiin jne., joiden ei tarvitse olla identtisiä ärsykehahmon kanssa. Luokitus mahdollistaa evaluaation (esim. ”tärkeä, tarpeellinen — vähemmän tärkeä, tarpeeton”) ja antaa toiminnallisen vihjeen (esim. ”jatka tästä — älä välitä”). Lyhytaikaismuistin rajallinen varastointikyky²⁴ voisi ehkä olla yhteydessä sen toimintatapaan: tunnistusten, evaluaatioiden ja toimintaohjeiden prosessointi ei edellytä pitkäkestoisuutta vaan ajan tasalla pysyttelyä, saapuvan informaation suhteellisen karkeaa pikaseulontaa ja karsintaa. Vain pieni osa informaatiosta etsautuu pitkäaikaismuistiin²⁵ joko havainnollisina tapahtumakuvina (episodimuisti) tai abstraktisina käsitteinä (semanttinen eli käsittemuisti). Muistivarastot ovat yksilöllisiä. Meillä ei ole keinoja osoittaa, miten tietyn puhujan antomerkitys prosessoituu tietystä puhetilanteesta tietyn kuulijaston muistivarastoissa, mutta varmantuntuisesti voimme sanoa: eri tavoin. Voimme tietysti yrittää koetilanteesta vertailla saantomerkityksiä eri kuulijoilla, mutta itse prosessiin ennen lopputulosta ei ole helppo päästä käsiksi. Merkityksen hahmotus on luovaa toimintaa, omat kiinnostusimpulssit kytkevät mukaan merkityksiä, josta vieressä istuvalla kuulijalla ei voi olla aavistustakaan. Transformaalien merkitysten jatkuva seulonta ja takaisinsyöttö hahmotusprosessiin ja kuuntelun strategiaan voi viedä hurjille partioretkille ja syrjään diskurssin pääjuonesta.

Tässä ei ole tilaisuutta syventyä transformaalien merkitysten ja keskustelustrategian yhteyksien tarkasteluun. Viitataan vain pariin esimerkkiin. Puhuja ei aina välttämättä haluakaan tulla ymmärretyksi pohjia myöten vaan jättää yhtä ja toista sanomatta.²⁶ Hän tekee intellektuaa-

²² Winograd 1981, 245.

²³ Winograd 1981, 241—242.

²⁴ van Dijk 1980, 206, 217—. Ks. myös Clark & Clark 1977, 135—141.

²⁵ van Dijk 1980, 206, 229—; Clark & Clark 1977, 139—141.

²⁶ Vrt. Ikola 1979, 7—15.

lisen kompromissin ja käyttää sanontaa, joka tyydyttää häntä itseään, hänen omia rehellisyysvaatimuksiaan, mutta on muodoltaan sen verran moniselitteinen, että hän voi hyvin tyytyä siihenkin, että hänet ymmärretään osittain väärin tai ei ehkä ymmärretä lainkaan, mitä hän todellisuudessa sanoi. Tämä saattaa johtaa eräänlaiseen salaliittoon puhujan ja kuulijan välillä. Kuulija voi nimittäin vaistota kommunikation vajeatehoisuuden ja oivaltaa, ettei asia vaadi perinpohjaista vastaanottoa. Vajeatehoisissa ja monitulkittaisissa viestinnöissä transformaalien merkitysten osuus kasvaa jyrkästi.

Toiseksi voidaan ajatella vastaväitteen syntyä. Puhuja yrittää kyllä saada sanotuksi, mitä hän todella tarkoittaa, mutta koska kuulijalle on syntymässä erilainen mielipide, jota hän jo valmistelee puhujan vielä puhuessa, on hänen merkityksenantonsa itsenäistä ja aktiivista, jopa piittaamatonta: nyt ei ole ehkä tarkoituksenmukaistakaan kuunnella liian tarkkaan, etteivät omat ajatuslinjat sekaannu uuden informaation tulvaan; samanaikaisesti transformaaleja merkityksiä syötty tavallista enemmän kuulijasta käsin saantomerkityksen hahmotusprosessiin. Tässä lähestytään taas kerran ”väärinkäsityksen” rajaa. Selvimmin sen huomaavat kuitenkin eivät puhuja ja kuulija vaan läsnäolevat muut kuulijat, joilla ei satu olemaan yhtä aktiivista otetta merkityksenantoon. Heistä voi olla hämmästyttävää, kun toinen sanoo selvästi ja toinen käsittää asian niin kuin ei olisikaan sanottu sitä mitä sanottiin. Anto- ja saantomerkitykset voivat olla kauempana tai lähempänä eri kuulijoilla, eikä ole harvinaista, että aktiivinen kuulija etäänny enemmän kuin passiivinen.

Tieteellistä seminaaria tai yhtä hyvin muuta tieteellistä instituutiota voi huokeasti käyttää transformaalien merkitysten havainnointikenttänä. En ole oikea henkilö ennustamaan, mihin seikkoihin ja millä tavalla huomio kiinnittyy esim. tämän kirjoitukseni toivottavasti herättämässä keskustelussa. On hyvin mahdollista, ettei kirjoittajan keskeisinä pitämiin seikkoihin puututa lainkaan ja että käsittelyyn tulee aineksia, joihin tämä ei puuttunut tai jotka hän ohitti lyhyesti. Kysymys siitä, mikä esityksessä on todella askarruttavaa, ratkeaa usein yllättävästi huippuunsa trimmattujen lukijain ollessa kysymyksessä; heidän ”mielleuniversumeissaan” voi piillä ainekset useampaan esitykseen samasta aiheesta.

Esimerkkejä keskustelun strategiasta ja anto- ja saantomerkitysten suhteista olisi helppo poimia lisää. Tyydyttäköön korostamaan, että vastaanotto, reseptio, on luovaa toimintaa ja että keskustelijoiden vuorovaikutus muuttaa viestin. Keskustelutilanne on paitsi kognitiivista vaihtoa, myös sosiaalista kanssakäymistä, jossa osapuolten kesken esiintyy monenlaista yhteistyötä, mm. suojellaan sekä itseä että vasta-

puolta ”kasvojen menettämiseltä”. Jokainen meistä lienee kohdannut ”terrorisoivan palautteen”, ts. kommentin, jolla on enää minimaalinen merkitysyhteys äsken sanottuun mutta johon on pakko sopeutua vaikka omaa antomerkitystä väkivaltaisesti muuttaen, koska muuten sosiaalinen tilanne kävisi liian piinalliseksi.

Transformaalien merkitysten näkökulmasta hahmottuva kuva viestinnästä on pessimistinen. Voiko viesti muuta kuin tärveltyä? Pidän kuitenkin antamaani kuvaa realistisempänä kuin tutkimuksessa pitkään vallalla ollutta viestinnän matemaattista teoriaa. Tuo teoria kehitettiin alkuaan pitäen silmällä ongelmia, miten signaalin välitys voidaan saada mahdollisimman tehokkaaksi suhteessa kustannuksiin ja luotettavuuteen. Tästä syystä kiinnitettiin huomio informaatiokanavaan, sen käytön tehokkuusasteisiin ja signaalin informaatioisältöön etsien ekonomista minimiä, jossa informaatio siirtyy lähettäjältä vastaanottajalle virheettömänä mutta vie informaatiokanavan kapasiteettia mahdollisimman vähän. Jos signaali vie kapasiteetista enemmän kuin on välttämätöntä, kyseessä on redundanssi. Informaation vääristyminen taas aiheutuu kanavalle ilmestyvästä ”hälystä”. Tästä syystä redundanssi voi osoittautua myös tarpeelliseksi, jos se eliminoi hälyn. Informaatioisältö on käänteisessä suhteessa esiintymisen todennäköisyyteen. Lause *mies puri koiraa* sisältää enemmän informaatiota kuin *koira puri miestä*. Lauseet, joiden merkitys voidaan täysin määritellä kontekstin perusteella, ovat informaatioltaan tyhjiä.

Transformaalien merkitysten näkökulmasta asiat näyttäisivät olevan melko lailla toisin. ”Tyhjiä” olisivat nimenomaan kontekstittomat lauseet. Merkityksenanto olisi prosessointia, jossa informaation perillemenon ”virheettömyys” suhteellistuu ja harvinaistuu. ”Hälyä” on kanavalla aina, samoin redundanssia, ja katse on suunnattava epäolennaisista rahinoista, ymmärtämisen alkeisvaikeuksista luovaan reseptioon, puhujalle välittyvään palautteeseen, puhujan ja kuulijan väliseen vuorovaikutukseen, josta signaali on vain osa ja joka tuo kanavalle ”hälyä”.

Toisin sanoen: viestintäprosessia olisi tarkasteltava kokonaisvaltaisemmin kuin on ollut tapana tehdä. Merkityksen hahmotus ei ole siinä määrin yhden signaalin varassa kuin on luultu. Eikä signaalin merkitys ole sama kuin signaalina toimivan lauseen.

Tästä esimerkki. Otamme lauseen *Siellä sataa*. Ilman kontekstia voimme antaa sille vain konstruoituja merkityksiä sen mukaan, arvaillemme sateen tapahtuvan nyt vai joskus muulloin, puhujan läheisyydessä vai hyvinkin kaukana jne. Loogisesti (kielellisesti) mahdollisia merkityksiä on leegio; voimme rakentaa yhä uusia tekemerkityksiä kuvittelemalla lauseelle erilaisia taustoja. Tuotamme tällöin runsaasti

myös reaali merkityksistä poikkeavia ehdotuksia, ts. on olemassa loogisesti mahdollisia merkityksiä, jotka eivät näytä esiintyvän siinä puhetilanteiden virrassa, jota voimme empiirisesti tarkkailla. Vastaavasti voimme tuosta puhetilanteiden virrasta löytää suuren joukon reaali merkityksiä, joita emme kyenneet ennakoimaan. Olettakaamme, että esimerkkilauseen merkitys ei ole vain toteava vaan että se transformaalisti signaloi jonkin aivan muun merkityksen. Voimme kuvitella tilanteita, joissa se on tällaisessa käytössä: (1) sää tiedotuksessa on luvattu poutaa, mutta alkaakin sataa (merkitys ”taas ne säämiehet erehtyivät”), (2) on ollut puhetta kukkien kastelusta, mutta alkaakin sataa (”sinun ei nyt sitten tarvitsekaan mennä kastelemaan kukkia”), (3) ulkona on pyykkiä kuivumassa ja alkaa sataa (”hae pyykki äkkiä, ennen kuin se kastuu”) jne.

Viestinnän matemaattisen teorian mukaan informaation on löydyttävä itse lauseesta ja sen tulee olla uutta, muuten lause on tyhjä. Tässä hahmottelemani näkemyksen mukaan katsotaan lauseen implikaation liittyvän itse lauseeseen, koska lause toimii signaalina, joka kuljettaa transformaalin merkityksen vastaanottajalle. Tässä mielessä lause ”täytyy” merkityksellä kontekstista käsin. Implikaation ohella voitaisiin viitata myös ellipsiin.²⁷ Outi Lehtipuro on viittannut allusiiviseen perinneviestintään²⁸, jonka periaate on samantapainen; perinnetuotteen, esim. kaskun tai tarinan, sisältöä ei tarvitse kertoa, koska kuulija tuntee sen ja osaa lyhyen viitteenkin perusteella arvioida ko. tuotteen merkityksen ja relevanssin aktuaalissa tilanteessa.

Mitä informaation uutuusvaatimukseen tulee, se osoittautuu transformaalien merkitysten näkökulmasta vähemmän tärkeäksi. Viestinnän matemaattinen teoria ei nimittäin ota riittävästi huomioon kontekstin uudentavaa vaikutusta informaatioon. Olettakaamme, että kuulen lauseen *Siellä sataa* yllä kuvitellussa tilanteessa (2) ja että olen tehnyt siitä saman johtopäätöksen (”ei tarvitse kastella kukkia”). Tässäkään tapauksessa lause ei ole tyhjä, sillä se, että toinen sanoo minulle miten on toimittava, ei ole strategisesti sama asia kuin että olen itse tehnyt saman toimintaa koskevan johtopäätöksen.

Ajateltakoon tältä kannalta kuluneita fraaseja ja ylikäytettyjä symboleja. Umberto Eco sanoi eräässä haastattelussa, että ruusu on hänen mielestään eräänlainen portto: sillä on liian paljon symbolisia merkityksiä, se kykenee välittämään liikaa merkityksiä. Ja todellakin: tummanpunainen ruusu rakkauden symbolina, keltainen ruusu hylätyn symboli-

²⁷ Vrt. Lyons 1977, 589.

²⁸ Lehtipuro 1980, 346.

na jne., erityyppiset ruusut, lakastuneet, nupussaan olevat jne., syöttävät meihin miltei rajattoman määrän mielteitä. Erilaisten symbolisana-kirjojen artikkelit²⁹ edustavat varmaan ruusun symboliarvon maksimaalista kaaosta: ”Ruusu on ruusu on ruusu.” Voimme sanoa, että irrallinen ruusu on tyhjä tai — Ecoa myötäillen — tavallistakin tyhjempi. Se on ladattava merkityksellä, ennen kuin sitä voi käyttää. Mutta ”porttous” ei välttämättä ole negatiivinen asia, sillä merkitysvaihtoehtojen viuhkan laveus merkitsee mahdollisuutta kytkeä ruusu erittäin suureen määrään erilaisia tilanteita, joista jokaisella on jokin määrä uudentavaa potentiaalia. Polyvalentti ruusumme ei siis lakastu vaan kukkii ikuisesti. Se toimii transformaalien merkitysten signaalina ja kykenee välittämään hyvinkin henkilökohtaisia sisältöjä.

Ne jotka tämän jälkeen rohkenevat epäillä kontekstin lataavaa voimaa, ohjaisin mielelläni lukemaan Mauno Saaren teosta Niilo Yli-Vainiosta, 1970-luvun suuresta suomalaisesta saarnaajahahmosta, jonka hartauskokoukset täyttivät lopulta valtakunnan suurimmat hallit.³⁰ Noissa kokouksissa oli pääosassa Herran ääni. Sen saapumista tilaisuuteen odotti monituhantinen ihmisjoukko. Sitä odotti myös Niilo Yli-Vainio. Mahtavampaa ”mielleuniversumien” teatteria on vaikea kuvitella. Hartaustilaisuuden alussa muut puhujat esiintyvät, lämmittävät yleisöä. Niilo on valmistautunut, miettinyt puheensa aiheita ennakolta, mutta juuri tuolla hetkellä, kun kohta pitäisi aloittaa, häneltä hajoavat puheen viimeisetkin ainekset. Tapahtuu luova sekoittaminen, kognitiivinen katastrofi, jonka tehtävänä on pyyhkiä pois pienen Niilon yritykset ja edellisten tilaisuuksien muistot ja raivata tilaa Herran äänelle tässä ja nyt. Kaiken on rikkouduttava, ennen kuin voi syntyä se tämän illan viisaus, tämän hetken totuus, joka juuri nyt, juuri näille ihmisille ja juuri tällä tavalla on sanottava. Kun Niilo siirtyy puhujan paikalle, hän on samassa tilassa kuin suomalainen tietäjä sanoessaan: ”En puhu omalla suulla, puhun suulla suuremmalla, puhun suulla lappalaisen.” Ennakointi on mahdoton, koska mitä enemmän sen varaan rakentaa, sitä selvemmin kuulijoille välittyy tieto Niilon omasta viisaudesta, omasta totuudesta, joka ei välttämättä kuitenkaan ole se mitä odotetaan. Halutaan olla mukana voisi sanoa luovalla tavalla siinä ainutlaatuisessa viestintätilanteessa, joka juuri tänä iltana tässä salissa voidaan rakentaa. Herra on läsnä, näin toivoo Niilo ja niin toivovat kuulijat, ei sillä tavalla kuin joskus aikaisemmin, vaan nyt, ainutlaatuisen asetelman pohjalta. Ja niin Niilo alkaa puhua, haparoiden, tunnustellen,

²⁹ Ks. Holbek 1984.

³⁰ Saari 1983.

koetellen. . . Kuvaavaa on, että vihollisensa Niilo hakee salin ulkopuolelta. Hän ei juuri syyttele salissa olijoita, hänellä ei ole mitään sanottavaa ihmisille siitä, miten heidän pitäisi menetellä, mitä virheitä he ovat tehneet, millä tavalla he voisivat ikään kuin järkeillen päästä osallisiksi niistä arvoista, joista Niilo puhuu. Ei, menettely on yksinkertainen, oikeastaan ällistyttävän yksinkertainen: Niilo puhuu vain itsestään, omasta Jumala-suhteestaan, siitä millä tavalla hän on Herransa käsittänyt ja miten hänen Herransa on totuuden halunnut ilmaistaavaksi. Ja näin vähitellen muotoutuu viesti Herran läsnäolosta tässä salissa uutena mahdollisuutena jokaiselle kuulijalle.

Olen edennyt pitkälle mutta päässyt vasta aiheeni kynnykselle. En siis voi nyt seurailta kontekstin, erityisesti tilannekontekstin ja kulttuurikontekstin käsittelyä tähänastisessa folkloristisessa³¹ ja lingvistisessä³² tutkimuksessa. Emme voi lähteä tapaamaan vanhaa tuttavaamme Bronislaw Malinowskia³³ ja hänen oppilastaan John Ruppert Firthia,³⁴ joita kielitieteilijät nimittävät protopragmatisteiksi. Heidän ajatuksillaan on yhtymäkohtia tässä hahmoteltuun näkemykseen. Emme voi syventyä mentaalisten mallien teoriaan,³⁵ diskurssi- ja keskusteluanalyyysien erilaisiin premisseihin,³⁶ emme etnometodologian tai hermeneutiikan hyötyarvoon folkloristiikalle. Emme voi edes koskettaa metaforien, nykytutkimuksen mukaan³⁷ ihmisen eräänlaisen kuudennen aistin, osuutta merkityksenannossa, emme skematisoida merkityksenantoprosessia kuulijan ja puhujan välisen kokonaisvaltaisen vuorovaikutuksen kannalta emmekä pohtia sitä tapaa, jolla ”oikea ilmaisu” valikoituu ihmisen muistista puheaktin aikana. Syrjään jää myös tässä sanotun suhteutus Anna-Leena Siikalan vastailmestyneeseen teokseen kertomuksesta ja sen tulkinnasta, jossa operoidaan diskurssianalyyysilla ja neljällä merkityksen kategoriolla (konventionaalilla merkityksellä, kertojan esittämällä arviolla, tilannekohtaisella ja intentionaalilla merkityksellä).³⁸

Tarkasteltakoon lopuksi liitteeseen sijoittamiani esimerkkejä. Niissä varsinaisen folkloretekstin osuus on, kuten sanottu, minimaalinen, mutta transformaaleista merkityksistä ne kertovat koko joukon. Kaikki kuuluvat tutkijan omakohtaisen folkloren käytön tai tuntemuksen piiriin. Tutkija esiintyy informanttina mutta on tietoinen tekstin käyttö-

³¹ Esim. Ben-Amos 1982, 2—35.

³² Esim. Germain 1979.

³³ Malinowski 1930.

³⁴ Firth 1957.

³⁵ Johnson-Laird 1983.

³⁶ Levinson 1983, 286—294.

³⁷ Lakoff & Johnson 1980.

³⁸ Siikala 1984.

tarkoituksesta ja esittää metasemanttisia kommentteja. Kaksi tapauksista on dialogeja, joissa folklorea edustaa sananparsa. Kolmas on useamman henkilön keskustelun lomaan sijoittunut dialogi, jossa folklorea edustavat etninen temporaalisutkaus ja kiusoitteleva etiofikti. Informantti-tutkijan rooli on joka tilanteessa folkloretekstiin nähden erilainen. Ensimmäisessä tapauksessa hän lausuu sananparren, toisessa sananparsa tulee vastauksena hänen ei-folkloristiseen repliikkiinsä ja kolmannessa hän vain seurailee passiivisena syrjästä folklorepohjaista sananvaihtoa.

Merkitysanalyysissa on tarpeen tehdä ero konstruoidun eli tekomerkityksen, päätellyn merkityksen ja reaali merkityksen välillä. Näistä ensimmäinen liittyy systeemilauseiden, siis kontekstittomien, kielijärjestelmän kannalta virheettömien lauseiden formaaliloogisiin merkityksiin. Päätelty ja reaali merkitys koskevat tekstilauseiden formaaleja ja transformaaleja merkityksiä sekä muuta diskurssista, sitä ympäröivästä käyttäytymisprosessista ja sen oheistiedosta saatavissa olevaa merkitystä. Päätelty merkitys on lausumaton sikäli, ettei se esiinny eksplisiittisesti esim. metasemanttisena kommenttina itse tekstissä, mutta se on periaatteessa mahdollinen siinä esiintymään, ts. se voisi olla myös reaalin. Reaali merkitys on todettavissa itse tekstistä, jossa se esiintyy tekstilauseen formaalina merkityksenä, formaalia tai transformaalia merkitystä koskevana metasemanttisena kommenttina tai muulla tavalla. Esimerkkitapauksista ensimmäisessä pääsemme käsiksi folkloretekstin käyttäjän antamaan reaali merkitykseen, toisessa tapauksessa tutustumme reaaliiseen saantomerkitykseen, kun taas antomerkitys jää päättelyjen varaan, ja kolmannessa on kysymys dialogia etäämpää seuraavan passiivisen kuulijan päättelystä merkityksistä.

Päätelty ja reaalin merkitys pyritään pitämään periaatteessa samalla, puhujan ja kuulijan ”maailmojen” tasolla. Tästä voi olla tarpeen edetä piilomerkityksiin, joita puhuja ja kuuliija eivät tiedosta mutta jotka joissakin tapauksissa ovat tekstistä pelkistettävissä. Rajan vetäminen on toisinaan hankalaa eikä aina tarpeellista. Jos tiedostetun merkityksen kriteerinä pidetään sitä, että se on verbalisoitavissa puhujan/kuulijan maailmojen tasolla, ei ehkä sekaannusta tuntuisi syntyvän, mutta tosiasiallisesti merkityksenannon tarkempi tutkiminen luultavasti paljastaa, että se paljolti tapahtuu tiedostetun ja tiedostamattoman rajavyöhykkeessä, jolloin distinktion tekemisestä on pelkkää haittaa. Toisaalta esim. psykoanalyttiset merkitykset liikkunevat jo niin syvällä tiedostamattoman piirissä, että niiden luokittelu piilomerkityksiin voi olla selventävää. Aivan samantasoisia eivät esimerkkitapauksissamme esiintyvät merkitykset liene, liikuttiin sitten reaali merkitysten parissa (vrt. ”suo siellä, vetelä täällä” tarkoittamassa kirjoittajan ja

toimittajan kotimaita tai abstraktimmin kirjoittajan ja toimittajan kykyjä ratkaista käsillä oleva ongelma (vyhytti) tai sosiaalisten, etnisten ja muiden hierarkioiden varaan rakennettujen päättelyjen piirissä.

Esimerkeissä folkloreteksti näyttää muodostavan dialogin kliimaksin ja synteessin, kolmannessa tapauksessa myös kärjistyksen. Folklore tuo enemmän tai vähemmän tyylikkäitä ratkaisuja riskialttiiden henkilösuhteiden käsittelyyn. Filosofisen tuntuisten yleistyksien, kärjistävien liioittelujen jne. se toimii tunteiden tasoittajana ja varaventtiilinä, ja samalla se kantaa vastuun sanoistaan, etäännyttää aktuaalit henkilösuhteet ikuisuuden perspektiiviin. Merkityksen kannalta kiinnostavaa on folkloren tuotteiden ”semanttinen avaruus”: ne näkyvät juuri polyvalenttisuutensa ansiosta kykenevän tiivistämään merkityksenantoprosessin mutkikkaan vyyhden suhteellisen selkeäksi synteeksiksi tai viemään avoimen konfliktin kärjekkääseen loppuun.

Kaikissa kolmessa tapauksessa aktuaalistuu ensiksi merkitys, so. tietty ilmaisutarve, joka sitten ratkaistaan pitkäaikaismuistista aktuaalistuvan folkloretekstin avulla. Bengt Holbek mainitsee eräässä esitelmässään esimerkin päivänvastaisesta prosessista: färsaarelainen tanssipari alkoi kommunikoida menossa olevan kansanlaulun säkein intiimin henkilökohtaisella tasolla; tapahtui folkloren kohdennus läsnäolevaan. Tässä oli ensiksi folkloreteksti, vailla aktuaalia merkitystä, ja vasta sitten seurasi merkityksenanto.³⁹ On ilmeistä, ettei folklore pelkästään ratkaise ilmaisutarpeita ja merkityksenannon ongelmia vaan myös luo niitä: tyhjät tekstit provosoivat transformaaliin merkityksenantoon.

Kolmas esimerkki näyttää, miten folkloretekstin miljöömorfolooginen sopeutus⁴⁰ tapahtuu: etiofiksi paikallistuu erään pohjoisitalialaisen rannikkokaupungin erikoislaatuisen alikulkutunnelin vaiheille ja skoonelaiset vaihtuvat italialaisiksi. Voidaan puhua sekä paikallistumisesta että tutunomaistumisesta. Toisaalta esimerkistä näkyy selvästi, ettei kansanrunoutta niinkään sopeuteta siksi, että se olisi paikallistunutta ja tuttua, siis ikään kuin perinteen itsensä vuoksi. Perinteen käyttäjät ope-roivat ilmaisutarpeilla ja merkityksillä, ja perinne on vain väline näiden ilmaisutarpeiden ratkaisemisessa ja merkitysten tuottamisessa. Tämä välineellisyys ja nämä tarpeet voivat hetkessä siirtää perinnettä alueelta toiselle, käyttöyhteydestä toiseen, ilman että koko prosessiin liittyisi minkäänlaisia huolia perinteen autenttisuudesta, oikeasta käytöstä jne. Nämä huolet vainoavat vain arkistoaineistoon sidoksissa olevaa folklo-

³⁹ Holbek 1984.

⁴⁰ Honko 1979, 59–61 ja 1981, 31–35.

ristia. Korostettakoon siis: perinteen sopeutumiset ovat aina ratkaisuja merkityksen ja viestinnän ongelmaan.

Esimerkkini ovat pienfolkloresta. Sopiiko transformaalien merkitysten analyysi myös laajamuotoiseen kertomusperinteeseen, ovatko sen tekstit yhtä tyhjiä kuin sananparsien? Muutettavat muuttaen vastaus on myönteinen. Sananparret ovat kieltämättä erityisen kiitollinen koekenttä kahdestakin syystä. Ensiksikin ne ovat lauseita, ja juuri lauseisiinhan lingvistinen semantiikka on keskittynyt; niinpä voidaan vertailla tutkimustuloksia ja -paradigmoja varsin tehokkaasti. Kertomusperinteen merkitysten tutkimuksen verrokkit löytyvät diskurssianalyysin, pragmatiikan, etnometodologian, puheaktiteorian, kielipsykologian, muistintutkimuksen jne. alueilta, kaikki verrattain nuoria tieteenaloja, joiden kiinnostavia tutkimustraditioita toistaiseksi leimaa lievä kaottisuus. Toiseksi sananparret ovat, paljon käytettyjen avainsymbolien ohella (vrt. edellä), polyvalentteja, semanttisesti avaria, indefiniittisiä tai ”tyhjiä”, mitä sanaa halutaankin käyttää. Voin tässä viitata virolaisen paremiologin Arvo Krikmanin sananparsien indefiniittisyyttä koskeviin tutkimuksiin.⁴¹ Toisaalta ei ole mitään syytä epäillä, että kertomusten ja muiden laajamuotoisten kansanrunouden tuotteiden esitykseen ja reseptioon liittyy formaalien ja transformaalien merkitysainesten prosessointia periaatteessa samalla tavalla kuin tässä on hahmoteltu. Voin viitata Juha Pentikäisen⁴², Anna-Leena Siikalan⁴³ ja Annikki Kaivola-Bregenhøjn⁴⁴ kertomusrepertoaareja ja kertojia koskeviin tutkimuksiin tai vaikkapa toistaiseksi julkaisemattomaan Talvadasaineistoon. Niistä ilmenee, että kertojat sisällyttävät periaatteessa persoonattomiin folkloreteksteihin vahvoja henkilökohtaisia merkityslatauksia, kohdentavat kertomuksiaan lähimiljöönsä henkilöihin ja tapahtumiin, esittävät metasemanttisia kommentteja kertomusaiheista ja jäsentävät sisäistämäänsä perinnettä oman maailmankuvansa ja arvo-maailmansa osaksi.

Analyysimallin kehittelyä voidaan ilmeisesti jatkaa. Kiinnostavaa olisi suhteuttaa kertomusten transformaalien merkitysten prosessointi niiden ’rakenteelliseen semantiikkaan’ tai sen globaalisen viestin muodostumiseen, josta esim. Martti Haavio puhui kansanrunouden ”sanottavana” ja johon hänen mukaansa laulajat saman tuotteen kohdalla jopa eri kulttuureissa pyrkivät. Toisaalta: ei ehkä ole tarpeen pysähtyä folkloreteksteihin sanan ahtaassa mielessä. Voidaan lähteä tutkimaan

⁴¹ Krikman 1974a ja b.

⁴² Pentikäinen 1978, 265—273 et passim.

⁴³ Siikala 1984.

⁴⁴ Kaivola-Bregenhøj 1980.

merkityksenannon transformaatioita avarampien käyttäytymis- ja toimintastrategioiden piirissä. Juuri toiminta on normaali vastaus merkityksen ongelmaan. Metasemanttiset kommentit jäävät harvinaisuuksiksi, eli kuten Bengt Holbek arveli normaalin kertojan vastaavan kerrotun merkitystä utelevalle tutkijalle: ”Kuulithan jo!”⁴⁵

LIITE: ESIMERKKIEN TILANNEKOMMENTAARI

ESIMERKKI 1: *Suo siellä, vetelä täällä*

Koetan seuraavassa rekonstruoida erään tällaisen folkloristisen tilanteen, jossa siis käytetään tiettyä sananpartta ja katsotaan, minkälaisia mielteitä siihen tilanteeseen liittyy. Ajallinen etäisyys on tällä hetkellä jo useamman vuoden takana. Luokseni saapuu väitöskirjantekijä keskustelemaan jo valmistuneen teoksensa painattamisesta sarjassa, jota toimitan. Kysymyksessä on laajahko käsikirjoitus, jonka sellaisenaan painamisesta ei voi olla kysymys sen pituuden eikä myöskään kielen takia. Se ei ole kansainvälisellä kielellä, sarjassa käytettävällä kielellä kirjoitettu. Niinpä tuota käsikirjoitusta siinä sitten keskustelun aikana käännettään ja katsellaan. Se todetaan laajaksi, sitä on lyhennettävä, todetaan, että se täytyy kääntää, ja puhutaan monista teknisistä seikoista, välillä myös itse teoksen sisällöstä. Tekijä kuvaa innostuneesti joitakin löytöjään; toimittaja kysyy esim. lyhentämismahdollisuuksia silmällä pitäen, mitkä osat teoksesta ovat kirjoittajan mielestä tärkeimpiä, mitkä tulisi säilyttää sellaisinaan, missä taas voitaisiin lyhentää ja tinkaista.

Keskustelu sitten lopulta päättyy tässä asiassa siihen, että laajahko oppihistoriallinen johdanto päätetään jättää pois. Arviointia vaikeuttaa se, ettei ole oikein selvää kuvaa tai hyvää kokemusta siitä, paljonko tuo teksti lyhenee, koska käännettynä englantiin saattaa sen pituuskin muuttua; kaiken kaikkiaan on selviä arviointivaikkeitä. Toinen tumma pilvi taivaalla ovat käännskustannukset; sarja ei voi käännöstä maksaa ja kirjoittaja ilmeisesti epäilee omia mahdollisuuksiaan saada riittävästi varoja, joten tämä seikkakin saattaa vaikuttaa siihen, että hän haluaa lyhentää. No niin, tällainen on tuo lähtötilanne, jossa sitten päädytään lopuksi keskusteluun, jossa lyhyesti käydään läpi vaihtoehtot, että tämä ao. henkilö painattaisi teoksen alkukielisenä omassa maassaan tai sitten käännettäisi sen ja painattaisi sen omassa maassaan tai kolmanneksi käännettäisi lyhennettynä ja painattaisi sen täällä Suomessa. Näiden vaihtoehtojen välillä käyty kamppailu ei ole miellyttävä kummallekaan osapuolelle. Jokainen vaihtoehto on omalla tavallaan huono; käsikirjoitus tyypistyy, sen julkaisemiseen tulee hintaa, ja hinta

⁴⁵ Holbek 1984.

uhkaa kasvaa, jos tietty sivumäärä ylitetään, jonka jälkeen tekijän itse on vastattava ylimenevistä sivuista.

Keskustelun lopputunnelma on itse asiassa aika nihkeä, mitään viisasten kiveä ei ole löytynyt, kaikki ratkaisuvaihtoehdot ovat huonoja. Kotimaan mahdollisuudet eivät ole tyydyttäviä, eivät myöskään nämä vieraan maan tarjoamat. Joka vaiheessa tullaan tarvitsemaan jokin lisäponnistus, oli se sitten tekstin lyhentäminen, käännösvarojen tai pahimassa tapauksessa myös julkaisuavustuksen hankkiminen. Toimittajan vilpitön yritys löytää kirjoittajan kannalta paras ratkaisu ei siis johda tyylikkääseen ja vapauttavaan tulokseen. Kirjoittaja ei ole myöskään oikeastaan tyytyväinen mihinkään vaihtoehtoon, ja niinpä sovitaan myöhemmästä kontaktista, mutta jollakin tavalla tilanne on kaiken aikaa latautunut niin, että tuntuu mahdottomalta jättää asia vain siihen, tarvitaan jokin kevennys, jokin kohennus, jokin synteesi, ja juuri tässä astuu folklore kuvaan. Toimittaja sanoo: ”Suo siellä, vetelä täällä.”

Se mitä lause *Suo siellä, vetelä täällä* edellisessä esimerkissä ilmaisee, ei ole lainkaan johdettavissa sananparresta, siis sen kielellinen muoto, sen formaali merkitys antaa vain hyvin ylimalkaisen kuvan siitä, että sekä siellä että täällä on samantapaiset olosuhteet. Mutta on aivan selvää, ettei sananparren funktio eikä sen aktuaali merkitys tule ollenkaan selväksi, ei edes peruste sen käytölle. Ja nyt siis tuossa tilanteessa transformaleja merkitysaineiksia ovat juuri tämä käydyn keskustelun pohjalta esiin noussut vaihtoehtojen yleinen kielteisyys ja se tosiasia, että tehtiinpä niin tai näin, aina on uhrauksia tiedossa. Tämäntapaisen synteessin antaminen ilman folkloren apua on hiukan naiivia; se merkitsisi ikään kuin jo sanotun toistamista ja saattaisi vaikuttaa jankuttamiselta, mutta tällainen sananparsi voi laukaista toisaalta ne emotionaaliset patoutumat, jotka ovat syntyneet, kun ei ole sopivaa vaihtoehtoa kyetty löytämään, ja toisaalta vahvistaa päätöstä, kun on syntynyt jonkinasteinen vastahakoinen yksimielisyys siitä, että johonkin näistä vaihtoehtoista on ilmeisesti turvaututtava. Keskustelussa ilmeni, että paljon riippuu käännösvarojen saamisesta ja että niitä asianomainen joutuu hakemaan kotimaastaan. Tämä sitten vaikutti siihen, että hän ei voinutkaan tässä vaiheessa vain jättää käsikirjoitustaan, vaan se vaati vielä lisää toimenpiteitä eikä lopputulos ollut vielä siinä vaiheessa lainkaan selvä. Toimittaja ehkä olisi halunnut luvata enemmän, mutta tietäen hyvin että mahdollisuuksia ei ole, hän piti tärkeämpänä esittää tilanne mahdollisimman realistisesti, ehkä juuri näitä asian epämiellyttäviäkin piirteitä korostaen, jotta kirjoittaja joutuisi todelliseen testiin: hän joutuisi ratkaisemaan, mitä hän todella haluaa ja miten paljon hän on valmis ikään kuin ponnistelemaan tavoitteensa hyväksi.

Oli siis kaksisuuntainen vaikutustilanne, jossa kooditkin ehkä olivat hieman erilaiset sikäli, että kirjoittajaa aina kiinnostaa oman tuotteensa sisältö ja sen arvo siltä kannalta. Toimittajaa taas kiinnostaa kustannushankkeen toteutus ja sen ikään kuin mahdollisuus. On selvää, ettei tällaisessa tilanteessa kommunikaatio voi pelata kovinkaan hyvin. Kirjoittaja on ylipätevä, kun on puhe teoksen sisällöstä, toimittaja taas on ylipätevä, kun puhutaan kustannusprosessista. Eli siis siinä haetaan koko ajan aluetta, jolla voitaisiin kommunikoida, ja se jää kuitenkin aika kapeaksi, niin että voisi jos haluaisi nähdä tämän laukaisevan lopputu-

loksen *Suo siellä, vetelä täällä* symbolisoivan paitsi näitä ikäviä vaihtoehtoja ja näitä kahta maata, joista siis toisessa teos on kirjoitettu, toisessa se ilmeisesti sitten tullaan julkaisemaan, niin vielä myös tätä itse kommunikaatiotilannetta, jossa siis kirjoittajataitoinen ja toimittajataitoinen eivät pysty löytämään täysin tyydyttävää ratkaisua.

Tämä on moninkertainen turhauma, jonka hyväksyminen ja johon mukautuminen on ikään kuin edellytys sille, että prosessia voidaan jatkaa. Ja ilmeisesti sillä hetkellä kun tuo sananparsi sitten tulee spontaanisti toimittajan suusta, on jo eräänlainen konsensus olemassa siitä, että hanketta ei jätetä sikseen; tämä on kummankin, sekä kirjoittajan että toimittajan, yhteisyritys, johon nyt ollaan ryhtymässä, eli siis nyt alkaa työ, vaikka työ on saatu tehdyksi. Siis tämäkin on eräänlainen paradoksi tilanteen kannalta. Ja juuri se, että tässä ollaan tavallaan nyt virkaveljiä, saa aikaan, että kaikki tämmöiset ikään kuin kirjoittajan pelot siitä, että kelpaako käsikirjoitus, ja toimittajan pelot siitä, että tajuuaako kirjoittaja, mitä hänen vielä ehkä on pakko tehdä jne., ne ovat nyt jossain määrin siirtyneet taka-alalle ja nyt alkaa hahmottua lähiajan toimintastrategia.

On siis olemassa tietynasteinen konsensus, mutta miten sen voi sanoa? Sen voisi tietysti sanoa: ”Eihän tämä tilanne nyt aivan toivoton ole” tai ”Kyllä tämä tästä vielä” ja ”Eiköhän tämä nyt ole hyvä ratkaisu”, kaikkia tämmöisiä latteuksia voi toki yrittää. Tosiasiassa sen seikan ilmaiseminen, että vaikei aivan optimaalista ratkaisua löydetty, ”suo siellä, vetelä täällä”, on silti jatkettava, on yritettävä, on ilmeisesti priorisoitu viesti tässä tilanteessa ja se muodostaa eräänlaisen solmun, niin kuin usein nämä kansan maksiimit, meidän käyttämämme, ovat samalla eräänlainen synteesi käydystä keskustelusta.

Jos ajatellaan sitten sananparren merkitystä, niin vaikuttaa aivan selvältä, että se mikä ensin rakennettiin, oli eräänlainen merkitys, keskustelun lopputulos, eräänlainen synteesi; voidaan siis sanoa, että tuo merkitys, tuo muovailuvahan tapainen möhkäle, sai vähitellen keskustelussa ääriiviivat, selkeämmän asun kuin alussa. Voitaisiin ehkä sanoa näin, että merkitys oli ensin ja sille haettiin ilmaisu. Sananparsi tuli siis ikään kuin valmiiseen tilanteeseen. Se täytyi hetkessä merkityksellä, tyhjä teksti täytyi siitä, että oli olemassa jo tovin jatkunut keskustelu, jossa ajatukset olivat tietyllä tavalla kohdistuneet, tunteet olivat tietyllä tavalla muokkautuneet, ja nyt oltiin vaiheessa, jossa ratkaisu oli saatava aikaan. Ja yksi tapa oli todeta se, mikä keskustelussa itse asiassa oli todettu jo monta kertaa, mikä oli siis pelkistynyt sen tilanteen lopputulokseksi. Tämän tulkinnan pohjalta voisi tietysti lähteä etsimään vaihtoehtoisia tokaisuja, joko noita arkikielenomaisia triviaaleja tai miksei myös folkloresta poimittuja, mutta olennaista on se, että toimittaja tässä tilanteessa halusi vakuuttaa kuulijansa, tässä tapauksessa kirjoittajan, siitä että ilman ponnistuksia ei selvitä missään, ei hänen kotimaasaan eikä täällä. Sananparren ilmaisullinen voima lähtee siitä, että se on samanaikaisesti näiden eri vaihtoehtojen pohdinnassa koettujen pettymysten ilmaisu ja lähiajan strategian perusasetelman kuvaus. Ohimenneen voi hieman huvittuneena todeta, että kyllä folkloristinkin elämässä tulee hetkiä, jolloin on turvaututtava folkloreen.

ESIMERKKI 2: *Oppia ikä kaikki*

Otetaanpa sitten toinen tyypiesimerkki. Kysymyksessä on tennisottelu, sekin jo vuosien takainen, ja sen yhteydessä käytetty sananparsa *Oppia ikä kaikki*. Jos tällainen lause on jossain sananparsikokoelmassa, niin se luultavasti herättää kokoelmaa selailevassa joitakin mielteitä. Voidaan siis ajatella, että sillä on jokin formaali merkitys, esim. että ihminen oppii koko elämänsä ajan, että opiskelua ei tosiasiaa voi koskaan lopettaa ja että ikä on myönteinen asia sikäli, että se merkitsee oppimista, jatkuvaa tiedon ja viisauden lisääntymistä. Näin voi olla, mutta onko? Vasta tuon lauseen konkreettiset käyttötilanteet ratkaisevat, onko tuo yleistys erityisen osuva.

Jos sitten oletamme, että tätä sananparsikokoelmaa selaileva lukija yrittää kuvitella, millä tavalla tämä vanhan kansan sananlaskujen viisaus toimi elävässä elämässä, niin hän saattaa ehkä kuvitella, että joku jossakin tuvassa joskus sanoo hyvin arvokkaasti ja painokkaasti: ”Oppia ikä kaikki” ja tarkoittaa suurin piirtein kaikkia niitä asioita, joita hän tuossa äskeisessä formaalin merkityksen rakentelussaan on ottanut esiin. No, tällainen kuva on tietysti täysin absurdi; kuva vanhasta kansasta, joka taapertelee tuvan lattialankuilla ja lausukelee kuolemattomia yleistyksiä, on lievästi sanoen loukkaava sekä keksijänsä että kohteensa kannalta. Näin ei kansanrunous yleensä toimi; filosofinen mieterkirjallisuus on aivan toinen laji. On siis selvää, että nämä lauseet latautuvat tilanteesta käsin ja saavat aina transformaaleja merkityksiä, jotka vasta lopullisesti kiinnittävät ne tiettyyn merkitystehtävään.

No, tässä tapauksessa tennisottelu oli hyvin tasainen. Se meni kolmeen erään, ja kolmannen erän lopulla tilanne oli 4—4, olen itse syötövuorossa ja eräässä vaiheessa sitten on ratkaiseva pallo, pelipallo. Jos sen saan, niin olen 5—4 -tilanteessa ja minulla on hyvät mahdollisuudet yrittää ratkaisevan erän ja samalla koko ottelun voittamista. No, tämä pelipallo osoittautuu tavallistakin pyöreämmäksi. Vastustajani onnistuu ahdistettuna palautuksessaan vain puolittain, pallo osuu verkkonauhaan, horjuu siinä hetken ja putoaa sitten minun puolelleni — vastustajani on voittanut pallon, peli on taas tasan. Vastustajani voittaa pelin ja hetken päästä seuraavankin pelin ja siten erän ja koko ottelun.

Kun kävelemme ottelun jälkeen kätelemään toisiamme, niin ajatukseni pyörivät vielä tuossa yhdessä pallossa, joka pyörähti verkon vääärälle puolelle minun kannaltani. Jos se olisi tullut minulle, olisivat ehkä mahdollisuudet olleet toisenlaiseen tulokseen. Toisaalta tällaista ajatusta ei kannata mennä lausumaan, sillä vastustajalla on tietysti omat käsityksensä, enkä itsekään voi olla sataprosenttisen varma, että tuo yksi pallo ratkaisi. Niinpä en puhu tästä mielessä olevasta asiasta yhtään mitään. Jotakin kuitenkin on sanottava, sillä tällaisen keskittymistä vaatineen ja pitkäksi venyneen ottelun jälkeen on tietynlainen emotionaalinen patoutuma, joka purkautuu väkisinikin jollakin tavalla. Tässä tapauksessa olimme saman yliopiston opettajia molemmat, välillämme oli siis tietynlainen kollegiaalinen suhde, ja olimme kai joskus harjoitelleetkin ja myöhemminkin pelasimme yhdessä, niin että oli kaikki syy ikään kuin pitää diplomaattiset kanavat auki ja näinhän yleensäkin menetelään. Mutta kysymys oli nyt vain siitä, mitä sanoa tässä tilanteessa. Ei

tietenkään ole pakko sanoa mitään, mutta jotenkin sekään ei nyt tuntunut luontevalta.

Niinpä sanon lopulta jotakin, joka viittaa siihen mikä vastustajaani, tällä hetkellä voitollista vastustajaani, odottaa jatkossa, nimittäin seuraava ottelu, jossa tietämäni mukaan oli jo huomattavasti minua vahvempi vastustaja tulossa. Ja jos tämä ottelu oli ollut tasainen, niin seuraava saattaisi olla jopa epätasainen ja tappiollinen vastustajani kannalta. Niinpä en malta olla viittaamatta tähän mahdollisuuteen hiukan ylimalkaisesti ja sanon jotain seuraavan tapaista: ”Sieltä onkin sitten seuraavaan otteluun tulossa jo kovempi vastus.”

Vastustajani on hetken hiljaa. Nyt alan konstruoida hänen mieliteitään ja tässä joudun todella pettäväälle pohjalle. Mutta olettaakamme, että hän ajattelee vaikkapa tähän tapaan: ”Onnistuinpa voittamaan tuon, vaikka vähän turhan tiukaksi se meni. Nyt hän mainitsee seuraavasta ottelusta, jota en ole ehtinyt paljon vielä ajatella; hän on ilmeisen pahoillaan häviöstään, koska viittaa siihen mahdollisuuteen, että minä ehkä häviän. Hän on minua hieman vanhempi ja sosiaalisesti rappua ylempänä, ei olisi kohteliasta nyt sanoa jotain kovin kärkevää, mitä hittoa minä nyt sille voin sanoa?” Ja tässä pulmatilanteessa tulee folklore avuksi, vastustajani sanoo vain kolme sanaa: ”Oppia ikä kaikki.”

Tämä on itse asiassa hyvin tyylikäs ratkaisu. Se ensinnäkin häivyttää sitä pettymystä, jota varmaan keskustelun aloittaja tunsikin, koska se merkitsee ensinnäkin sitä, että vastustajani on valmis alistumaan ja hyväksymään senkin vaihtoehdon, että hän häviää, mutta hän näkee siinä myönteisen oppimisen mahdollisuuden. Toisaalta se saattaa latautua ironisesti, hän sanoo itseään tarkoittaen ”oppia ikä kaikki”, mutta antaa samalla oppitunnin pettymyksensä kanssa kamppailevalle kilpakumppanilleen ikään kuin muistuttaen häntä siitä, ettei tässä hävityssäkään ottelussa pidä unohtaa sitä samaa hyötynäkökohtaa eli että häviössä on aina jotain opittavaa, jotain oppimistakin.

Vaikka tulkintaani liittyy siis joukko oletuksia siitä, mitä kumppani päässä todella liikkui, tuntuu kohtuulliselta antaa tunnustus taas keran folkloren ja tässä tapauksessa sananparren kyvyille ratkaista piinalinen tilanne, keskustelutilanne, joka syntyy yli kaksituntisen aherruksen päätteeksi, aherruksen, jonka aikana ei ole keskusteltu, sillä kyseessä on tilanne, jonka luonteeseen sanallinen kommunikaatio ei lainkaan kuulu, joka on emotionaalisesti latautunut, johon liittyy myös fyysinen komponentti ja joka tietyllä tavalla on aika lailla irrallaan arkielämän tapahtumien virrasta. Sosiaaliset statukset eivät kentällä ole merkinneet suuriakaan, mutta nyt kun ottelu on päättynyt, ne alkavat taas merkitä, ja tällainen keskustelutilanne säätyy jo osaksi niistä eikä vain ottelusta käsin. Ja tässä tuo lyhyt sananparsi *Oppia ikä kaikki* ratkaisee suhtautumisen ongelman, eli miten suhtautua itseään hiukan vanhempaan ja sosiaalisesti hieman ylempänä, ei tosin paljoa mutta hieman ylempänä olevaan niin, ettei tämä saa lisää polttoainetta ilmeiselle pettymykselleen, joka ei voi olla heijastumatta hänen avausrepliiikissään, ja antaa samalla pienen sormenojennuksen, kehotuksen ajatella suuntaa, joka on periaatteessa myönteinen voittipa tai hävisi. Asenne on myönteinen ja urheilullinen ja sovittaa käsillä olevan erikoistilanteen siihen muuhun todellisuuteen, jossa sentään 99-prosenttisesti muuten kumpikin meistä toimii.

Jos nyt tarkastelee tätä tulkintaa ja sen rekonstruktiota, niin voi sanoa, että nämä transformaalit merkitykset ratkaisivat sen, minkä arvoinen tuo sananparsi oli, ts. oltiin mahdollisimman kaukana filosofisesta yleistyksestä pelkän yleistävän viisauden vuoksi. Sen sijaan oli kysymys tietyn erikoistilanteen ratkaisemisesta vetämällä se osuvan repliikin, sananparren avulla ikään kuin tiiviiksi solmuksi, jota sitten ei enää tarvitse sen enempää pohtia.

Kun puhutaan transformaaleista merkityksistä, niin voidaan kai kuvata tunteita suhteellisen luotettavasti, kun on kysymys henkilöstä, joka kuvaa omia tunteitaan. Paljon epäluotettavampaa on, kun vain arvailaan, mitä toisen mielessä liikkuu. On silti jopa hieman kyseenalaista, olisiko haastattelulla tässä suurtakaan käyttöarvoa. Ihmiset yleensä nopeasti kätkevät tällaiset kieltämättä hiukan nolojakin ulottuvuuksia sisältävät mielteensä, sillä niihin liittyy helposti häpeän ja nolouden aineksia sen verran, että niistä ei ehkä haluttaisi keskustella. Toinen mahdollisuus on, ettei tapahtuma sittenkään tarttunut vastustajani mieleen niin voimakkaana, että hän myöhemmin kysyttäessä olisi pystynyt rekonstruoimaan tilanteen tai edes muistamaan, mitä sanoi. Raja tulee tietyssä kohdassa vastaan ilmeisesti aina. Olennaista on kuitenkin se, ettemme tyydy tuijottelemaan folkloren tuotteiden formaaleja merkityksiä vaan pyrimme ainakin periaatteessa seuraamaan niiden transformaalin merkityksen muodostumista niin pitkälle kuin mahdollista.

Kun kokeeksi koetan katsoa, mitä tuossa äskeisessä rekonstruktiossa on sellaista, mikä ei ehkä ollut läsnä itse tilanteessa, ja toisaalta, mitä siitä puuttuu sellaista, joka oli läsnä tuossa tilanteessa, niin voin ensinnäkin tunnustaa, että siihen liittyy jälkiviisautta. Tuo repliikkini on nyt piinallisen tarkasti tässä raportissa analysoitu, sen syntymisen tausta selvitetty, vastustajan repliikin tausta arvailtu, mutta itse tilanteessa tuo lyhyt sananvaihto sujui niin nopeasti, ettei siihen varmaankaan ehtinyt sisältyä juuri mitään analyttistä. Eli nämä mielteet, joita nyt empiirisesti yritetään lähestyä ja joiden sanoittamisesta tässä nyt on kysymys, eivät olleet sanallisen ilmaisen asteella, ne olivat olemassa lähinnä vain tunteina tuossa tilanteessa, joka sujauti ohi niin nopeasti, ettei mikään pikkutarkka erittely siinä ollut edes mahdollista.

Se mikä kuitenkin oli mukana, oli koko konteksti, siis aurinkoinen päivä, tietty tenniskenttä, sen ympärillä olevat tenniskentät, urheilupuisto, tuuli, väsymys, janontunne ja ennen kaikkea voimakkaampi mielipaha kuin tuosta kuvauksesta näkyy. Eli tuo tilanne kuuluu niihin ihmiselämän tähtihetkiin, jotka etsautuvat muistiin eivätkä poistu sieltä; ne pystytään rekonstruoimaan jälkeinpäin. Suhteellisen vähäpätöisinäkin ne säilyttävät pikkupiirteisen selkeytensä ja eloisuutensa. Pystyn vielä tällä hetkellä tarvittaessa kuvaamaan tilanteen siitä lähtien, kun viimeinen pallo on pelattu ja lähdän astelemaan kohti tuomarintuolia, jonka vieressä meidän varusteemme ovat. Emme kättele verkolla vaan vasta siellä kentän reunalla. Kaikki nämä pikkupiirteet ovat erittäin selvästi jäljellä, mutta niiden sisällyttäminen tuohon raporttiin ei tietenkään tunnu järkevältä eikä tarpeelliselta; silti ne ovat aineksia, jotka ovat läsnä tuossa tilanteessa ja joiden voisi joltakin kannalta uskoa siivilöityvän tähän transformaaliin saantomerkitykseen, ts. jos ajatellaan, mitä minussa vastaanottajana, joka saan tuon repliikin ”oppia ikä kaikki” ja annan sille merkityksen, mitä minussa tapahtuu.

Ei luultavasti tuossa vaiheessa ole kovinkaan helppoa kieltää, että vastustajani ehkä voittaa minut myös tässä sanallisessa mittelössä. Hän valitsee hyvin sanansa ja ohjaa keskustelun turvalliseen uomaan, seikka johon tietysti lämpimästi yhdyn, koska omassa intressissäni ei ole mielihapahan paljastaminen vaan pikemmin sen salaaminen. Se vain on tuona lyhyenä hetkenä sen verran vaikeata, että se ei täysin tahdo onnistua, eli siis kumppanini tulee tässä tavallaan apuun. Mutta luultavaa on, että osaksi tämän repliikin merkitys jää latentiksi tai se torjutaan. Voisin hyvin kuvitella, vaikken tässä ole nyt ihan sataprosenttisen varma enää, koska tämä ei ehkä ollut olennainen puoli tuossa tilanteessa, että minun on hyvä ja sopivaa hyväksyä tuo vastustajani repliikki — tai oikeastaan tarkkaan ottaen hän on jo lakannut olemasta vastustaja, koska ottelu on päättynyt — ja siirtä mielteisiin, jotka ehkä eivät ole täsmälleen samoja, joita hänellä on, mutta joihin voisin kuvitella sisältyvän esimerkiksi sen, että onhan mukava, kun saatiin ottelu pelatuksi, se oli jännittävä ottelu, siinä oli kiinnostavuutta, saatiin pelata hyvissä olosuhteissa, tosin tuo tuuli vähän häiritsi, mahtoiko juuri tuulenpuuska työntää sen pallon, sen mielestäni niin ratkaisevan pallon väärälle puolelle verkkoa. Tämä pallo tässä symbolisoi pettymystä, sen merkitys kasvaa vielä suhteettomasti jälkepäin. Ehkä heti kun pallo oli pelattu, en olisi myöntänyt sen ratkaisuutta, mutta noin jälkikäteen se alkaa näyttää siltä. Mutta ylisummaan hyvät olosuhteet ja hävitynkin ottelun jälkeiseen väsymykseen liittyvä tietty nautinto yhdessä ohjaavat tunteitani juuri tuon myönteisen ja sovinnollisen toteamuksen suuntaan. Se on siis helppo hyväksyä.

ESIMERKKI 3: *Miksi työntökärryt keksittiin?*

Olemme vaimoni kanssa lomamatkalla Italian Rivieralla. Matkaseurueeseen kuuluu lähinnä ruotsalaisia, ja eräänä iltana poikkeamme ennen päivällistä katukahvilaan. Istumme pienen pyöreän pöydän ääreen kahdestaan. Saamme juotavaa ja keskustelemme. Hetken päästä seuraamme liittyy isä ja poika, isä jo eläkkeellä, poika perheellinen ja työelämässä. He istuvat pöytäämme, johon nyt juuri neljä vielä mahtuu, ja alamme keskustella niitä näitä päivän vaikutelmista ja siitä, mitä olemme kukin tahollamme tehneet. Isä on melko seuranhaluinen, ja hänen kanssaan on miellyttävä keskustella. Pojalla on huumoria; hän kommentoi mielellään isänsä repliikkejä muttei koskaan pahansuovasti. Itse asiassa minua hieman ihmetyttää isän ja pojan hyvä suhde, joka vaikuttaa lähes rikkeettömältä, ja jo se tosiasia, että he ovat kahdestaan tällä matkalla, on pieni hämmästelyn aihe.

Keskustelu ei ole ensimmäinen laatuaan, olemme aikaisemmissa tilanteissa jo hakeutuneet toistemme seuraan, esimerkiksi retkien yhteydessä nautituilla aterioilla. Hetken kuluttua viereiseen pöytään ilmestyy pariskunta, joka myös kuuluu ryhmämatkaseurueeseemme. Mies on italialainen syntyjään mutta muuttanut Ruotsiin jo ilmeisesti useita vuosia sitten ja mennyt siellä naimisiin ruotsalaisen kanssa. Hän ja hänen vaimonsa ovat monta kertaa jo olleet näköpiirissämme, mutta emme ole varsinaisesti heidän kanssaan keskustelleet. Italialaisen tilanne on tietysti sikäli erikoinen, että hän on turistimatalla omassa koti-

maassaan, ja se hiukan vaikuttaa hänen käyttäytymiseensä. Hän on impulsiivinen, vilkas, lihavahko. Hän on mielellään heti matkan alusta lähtien keskustellut oppaiden kanssa tuommoiseen määrätietoiseen sävyyn tai sävyyn, joka osoittaa, että hän tuntee asioita ja paikkoja ja voi tarvittaessa ikään kuin olla oppaiden apuna. Oppaamme tosin ovat varsin pätevän tuntuisia eivätkä juuri tällaista apua tarvitse, niin että jää vähän epäselväksi, mitä hän tällä suhtautumisellaan sitten saa aikaan, onko siitä siis mitään hyötyä vai onko se lähinnä vain tällaista jään särkemistä oppaisiin päin ja ehkä vähän meihin muihinkin päin, jotka katselemme sitten hänen esiintymistään.

Tämä vaikutelma perustuu lähinnä hänen käyttökseen jo ensimmäisen bussimatkan aikana siirryttäessä siihen kaupunkiin, jossa pääasiassa oleskeltiin. Hän on tuollainen lyhyehkö, pykkinen, jolle siis impulsiivinen, myönteinen suhtautuminen näyttää melko helpolta mutta joka myös kyllä ryydittää omia kommenttejaan kritiikillä. Hän ei ole välttämättä kaikkeen tyytyväinen, enkä aina pääse selville, mihin hän on tyytymätön, ehkä hän on tyytymätön myös Italiaan, mutta tästä on liian vähän aineistoa muistissa, etten voi sanoa sitä, mihin seikkoihin mahdollinen kritiikki kohdistui. Mutta tärkeätä on kuitenkin kirjata sekin mahdollisuus, että hän on suhtautunut hiukan arvostelevasti johonkin synnyinmaansa kehityksen piirteeseen. Toisaalta hän tietysti esiintyy omistajan elein, aivan toisin kuin me, jotka ehkä ensimmäistä kertaa näemme näitä maisemia. Selitys hänen asenteilleen saattaa löytyä siittäkin, että hän ei ollut itse kotoisin tältä seudulta, siis Pohjois-Italiasta, vaan ehkä jostain Rooman eteläpuolelta.

Hänen vaimonsa oli hyvin vaikeasti mutta ystävällisen tuntuinen, ja hänestä minulla ei ole mitään erityisen mieleenjääviä muistikuvia. Hän antoi miehensä puhua, ei pyrkinyt oikaisemaan häntä, ei keskeyttänyt häntä, ei myöskään ilmeisesti vaivautunut siitä, mitä tämä sanoi. Kaiken kaikkiaan heidän suhteensa noin intuitiivisesti arvioiden vaikutti varsin hyvältä. En tiedä, oliko heillä lapsia, oliko heillä useinkin tapana suunnistaa juuri Italiaan lomamatkoillaan, siis kaikki tällainen tietämys jäi tässä pois.

Näistä pöydässä istuvista aitoruotsalaisista, isästä ja pojasta, sen sijaan tiedämme koko joukon, mitä nyt ei ehkä tässä tarvitse toistaa. Isä vaikutti lähinnä tyytyväiseltä eläkeläiseltä, joka oli ollut Tukholman liikennelaitoksen palveluksessa ja ilmeisesti ollut tyytyväinen myös työpaikkaansa ja tyytyväisin mielin saattoi vieläkin katsella omaa elämäntyötään. Poika edusti tietysti toista sukupolvea ja jossain määrin toisenlaisia käsityksiä, mikä tuli ilmi leikinlaskuna ja isän ja pojan näkemysten eron korostamisena, mutta erittäin tahdikkaasti ja huumorilla hunutettuna.

Kahvilassa ei ollut muita, lähistöllä ainakaan, joten tämä italialainen, joksi häntä nyt tässä nimitän, vaikka hän on Ruotsin kansalainen varmasti ollut jo pitkään, vaimoineen asettui aivan viereiseen pöytään ilmeisenä tarkoituksenaan vaihtaa joku sana myös meidän kanssamme. Ainakaan he eivät tällä pöydän valinnallaan mitenkään osoittaneet halua eristäytyä. Kahvila oli melko laaja, niin että siellä olisi kyllä voinut hakea rauhallisen nurkkauksen ja olla autuaan tietämätön meistä, mutta he siis mieluummin hakeutuivat lähietäisyydelle, eivät kuitenkaan

pyrkineet heti keskustelemaan vaan odottivat oman tilauksensa saamista.

Meillä oli keskustelu käynnissä ja se jatkui, eikä italialaista ja hänen vaimoan heti vedetty siihen mukaan, mutta sitten tuli tauko. Olimme keskustelleet sen verran äänekkäästi, että siitä oli osa kuulunut viereiseenkin pöytään, tuntui luontealta jollakin tavalla noteerata myös näiden tuttavien läsnäolo, ja näin tapahtuikin muistaakseni isän toimesta. Hän jollakin tavalla heitti repliikin, joka oli jo selvästi tarkoitettu näille lähipöydässä istuville tuttaville. En seurannut keskustelun kulkua kovinkaan tarkoin siinä vaiheessa, kun se jo aaltoili pöytiemme välillä, eikä sen yksityiskohtia nyt tässä ole tarpeen yrittää rekonstruoida. Keskustelu rakentui joka tapauksessa isän ja pojan ja italialaisen välille ja passiivisina osapuolina olimme me vaimoni kanssa ja italialaisen vaimo, jotka enintään myötäilimme.

Ilmeisesti keskustelu pääasiassa liikkui kuitenkin siinä seudussa, jossa olimme ja johon italialaisella ei ollut sellaisia synnyinjuuria, että hänen olisi esimerkiksi täytynyt sitä henkeen ja vereen puolustaa, mutta kun isä ja varsinkin välirepliikkejä heittelevä poika esittivät joitakin kriittisiä huomautuksia, tuntui italialaisesta ilmeisesti tarpeelliselta puolustautua.

Eräässä vaiheessa keskustelu kääntyi tunneliin, joka johtaa hotellin editse kulkevalta rantakadulta kaupungin keskusta. Se on rautatien alittava tunneli, joka oli sikäli erikoislaatuinen, että se oli aika kapea ja matala keskiosalta; se oli kyllä avarampi suupuolelta, mutta keskellä oli kaventuma ja myös katto oli niin matala, että muutamassa kohdassa 180—190-senttisen täytyi kulkea melkein kyyryssä. Lisäksi tunneli oli jotenkin epätarkoituksenmukainen, kun se oli sekä kävelyä että autoliikennettä varten ja siinä keskiosassa eivät autotkaan mahtuneet ohittamaan toisiaan vaan piti vuorotella ja odottaa, että tunneli oli tyhjä, ennen kuin sinne saattoi autolla mennä. Jalankulkijoilla ei ollut mitään omaa jalkakäytäväänsä, ja kun tunneli lisäksi oli pimeä eikä valaistus ollut kovin hyvä, se ei kaiken kaikkiaan ollut niin turvallinen kuin mihin olemme tottuneet.

Outo tunneli oli ilmeisesti jonkin verran kiinnittänyt isän ja pojan huomiota, ja he olivat siitä keskustelleet, ja kun asia tuli puheeksi, niin melko pian muistaakseni poika otti esille sen, että kyllä tämän kaupungin rakentajat ovat olleet jollain tavalla erikoisia, kun ovat rakentaneet noin matalan ja ahtaan tunnelin. Kyllä kai siihenkin aikaan jo oli olemassa turisteja. Tämä oli latautunut repliikki, koska se tarkoitti sitä, minkä poika hetken päästä selvensikin, että kaupungin alkuperäiset asukkaat ovat tietysti olleet niin lyhyitä, että he ovat pystyneet kävelemään noinkin matalassa tunnelissa suorina eivätkä ole ottaneet huomioon, että muut ihmiset sentään ovat pitempiä, että täytyisi tehdä vähän korkeampi tunneli.

Italialaisella alkaa tässä vaiheessa ilmeisesti jo sisu kuohua, tai sanoataanko näin, että hän huumorimiehenä ottaa haasteen vastaan, miettii vastahyökkäyksen ja se tulee tällaisena: ”Siihen aikaan kun tämä kaupunki rakennettiin, ruotsalaiset kävelivät vielä nelinkontin.” Eli siis heitto, joka viittaa ihmisen kehityshistoriaan ja siihen tosiasiaan, että italialaiset ovat siinä olleet huomattavasti edellä. Poika ottaa haasteen

vastaan ja heittää salamannopeasti kysymyksen: ”Tiedätkö, miksi kottikärryt keksittiin?” Ja hän vastaa siihen saman tien itse: ”Juu, sitä varten että italialaiset oppisivat kävelemään kahdella jalalla.”

Tämä kaksintaistelu, joka näin folkloristin mieltä lämmitti, koska siinä salamannopeasti käytettiin perinteen aineksia hyväksi ja sovellettiin niitä tilanteeseen, alkoi kuitenkin nyt häiritä toisessa pöydässä italialaisen vaimoa ja meidän pöydässämme pojan isää, jotka molemmat liikahtivat ja ryhtyivät sanomaan jotakin, jonka tarkoituksena oli ilmeisesti ensinnäkin keskeyttää tämä kaksintaistelu mutta toisaalta myös muistuttaa siitä, että nämä tällaiset puheet ovat vain juttuja, joita sanotaan, ts. ei näyttänyt mahdolliselta kantaa täyttä vastuuta siitä, mitä oli sanottu. Se annettiin nyt ikään kuin folkloren asiaksi, että näin oli voitu sanoa.

Ilmeisesti tässä ei tunnettu niin hyvin, että olisi voitu jatkaa tämmöisen hyvän alun jälkeen vielä pitemmälle, ehkä myös tilanteen mahdollisuudet alkoivat olla vähissä. Pääasia oli nopeasti todeta, ettei tässä olla tosikkoja, mutta sivusta tarkkaillen tuntui kuitenkin siltä, että oli tapahtunut aivan selvä puolten valinta. Ruotsalainen, syntyperäinen ruotsalainen poika piti oikeutenaan arvostella maata oman maansa näkökannalta ja lähtökohdista, italialainen taas kiirehti muistuttamaan siitä, kuinka vanha Italian kulttuuri on verrattuna ruotsalaiseen, käsitys, joka ilmeisesti hänellä oli säilynyt myös Ruotsissa. Mitenkään kiivaaksi tämä italialais-ruotsalainen tai pseudoitalialais-ruotsalainen ottelu ei päässyt, koska samassa ohi kulki taas pari matkaseurueeseen kuuluvaa henkilöä matkalla hotelliin päivälliselle ja italialainen alkoi keskustella heidän kanssaan ja myös meidän pöytyemme hajaantui melko pian.

Kuitenkin jälkeinpäin ajatellen tuntuu siltä, että juuri tämä italialais-ruotsalaisen vastakohtan korostaminen oli dynamiittia tuossa tilanteessa, ei vähiten sen vuoksi, että italialainen oli ruotsalaisen kanssa naimisissa ja piti ehkä itseään hyvänä ruotsalaisena muttei toisaalta voinut tietenkään kieltää italialaisuuttaan. Vaimo oli lukemattomia kertoja varmasti saanut sopeutua tähän etniseen identiteettiin, joka ei ollut aivan tavallinen; hän oli myös vaiteliaisuudestaan huolimatta ilmeisen sopeutuvainen, ehkä älykäskin, hän ei vaikuttanut mitenkään tyypilliseltä — tämä on nyt tietyksi vähän vaikeata sanoa — mutta hän ei vaikuttanut tyypilliseltä ruotsalaiselta, joka olisi ottanut melko pian keskustelun ohjat käsiinsä ja lausunut omat käsityksensä ja ylipäänsä pyrkinyt vaikuttamaan keskusteluun. Mies sai soitella ensiviulua, ja vaimo ilmeisen hyväksyvästi kuunteli mutta toisaalta juuri tässä tilanteessa alkoi reagoida ennen kuin mies, ts. hän ehkä näki ne riskit, joita keskusteluun saattoi sisältyä, jos se päästetään pitemmälle.

Näin siis kaikesta päättäen tämmöinen hetkellinen identiteettikonflikti latasi tuon keskustelun henkilökohtaisemmaksi kuin se oli oikeastaan tarkoitettu. Olihan kysymys kansoista ja niiden muinaisesta historiasta ja kaupungista, johon oli rakennettu hassu tunneli, mutta oli olemassa vaara, että tämä keskustelu jollain merkillisellä tavalla heijastuisi niihin ihmisiin, jotka nyt istuivat pöydän ääressä.

Tässä tapauksessa voitiin jälkeinpäin vielä hiukan haastatteleamalla kontrolloida, mikä oli tuon kottikärryjutun tausta, jutun joka niin loistokkaasti mitätöi sen edun, jonka italialainen oli Italian ja Ruotsin kulttuurien ikää vertailemalla ehtinyt saavuttaa. Kysyin myöhemmin hyvin

samantapaisessa tilanteessa jutun taustaa, ja huvittavaa kyllä isä reagoi ensin ja otti lähinnä sen kannan, että nämä ovat semmoisia juttuja, joita sanotaan, ja ikään kuin vielä lyhyesti toisti sen pois pyyhkivän ja silittelevän kannan, joka oli ollut jo itse keskustelussa välittömästi tuon duellin jälkeen.

Poika vaikutti hetken tuumivalta, hänelle oli ehkä yllätys, että asiaan vielä palattiin ja että se saattoi olla ikään kuin uudentyypistä uteliaisuutta tällaista asiaa kohtaan, ja vaimoni pehmensi tätä huomauttamalla siitä, kuinka minä harrastan tämäntapaisia asioita. Mutta nopeasti poika saattoi todeta, että tämän jutun hän oli kuullut skoonelaisista kerrottuna noin kolme vuotta aikaisemmin. Kyseessä oli kertomus siitä, että kottikärryt piti keksiä, jotta skoonelaiset oppisivat kävelemään kahdella jalalla. Siis jälleen identiteettikonflikti mutta tällä kertaa alueellinen, sillä se pysyy Ruotsin piirissä. Tämän aiemmin kuullun kertomuksen nokkela muuntaminen toisenlaisessa tilanteessa toiseen kansallisuuteen kertoo meille hyvän joukon siitä, millä tavalla folkloren variointi todella tapahtuu.

Tätä taustaa vasten maantieteellis-historiallisen menetelmän mekaaniset oletukset varioinnista, kuinka perinneaines ajatuksen lakien, unohtamisen, lisäämisen tai jonkin muun lain vaikutuksesta muuntuu, ehkä vielä ajatus asteittaisesta muuntumisesta, joka seuraa alueellista levintää, kaikki tämä joutuu silmänräpäyksessä kyseenalaiseksi, kun tuhansien kilometrien päässä Ruotsista ja Skoonesta lausahdusta ensimmäisen ja ehkä ainoan kerran käytetään aivan uudella tavalla.

Jos nyt sitten tarkastellaan tätä raporttia tilanteesta, niin se poikkeaa kahdesta aikaisemmasta esimerkistä siinä, etten ole itse mukana vaikuttamassa tilanteen kulkuun enkä ylipäänsä lausu yhtään muistamisen arvoista repliikkiä, olen siis sekä sanojan että vastaanottajan osalta, joiden roolit nyt tässä koko ajan vaihtuvat, ulkopuolisen havainnoitsijan asemassa. Niin ollen raporttiin sisältyy enemmän spekulointia ja arvausta kuin kahteen edelliseen. En myöskään katso pääseväni tällä tavalla kovin lähelle näitä transformaaleja merkityksiä, jotka ehkä tilanteen lyhyiden vuoksi jäävätkin niukemmiksi. Se oli tuollainen ohikiitävä seurustelutilanne, jossa tapahtui paljon muutakin ja jossa tämä episodi oli vain yksi eikä välttämättä edes aivan keskeisin. Tästä huolimatta esimerkki osoittaa, että yksittäinen solvaisu, koska se sitten italialaisia tai skoonelaisia, että nämä muka oppivat kävelemään vasta, kun heitä varten oli keksitty työntökärryt, ei itse asiassa voi vaikuttaa kovinkaan tehokkaasti pelkkänä solvaisuna. Ympäriille tarvitaan konkreettinen tilanne, ihmisiä, jotka tämän väitteen kuulevat ja siihen reagoivat.

Jos ajatellaan perinteentutkijaa, joka yrittää pyydystellä perinteen tuotteita, niin tässä tapauksessa pelkän tokaisun kirjaaminen ja vain sen säilyttäminen arkistoon, muistiinpanopaikka ja -aika mukaan otettuna, ei todellakaan ole riittävää. Koko tokaisua ei olisi koskaan syntynyt ilman sitä edeltävää keskustelua, jossa vastakohta pohjoisitalialaisen rannikkokaupungin muinaisten rakentajien ja suihkukoneilla uudenaikaisemmasta maasta saapuvien turistien välillä kirjoitti ex-italialaisen vyöttäytymään rooliin, johon hän ei ehkä siihen mennessä kovin paljon ollut tuntenut tarvetta, koska ei ollut juuri siltä seudulta kotoisin. Hän vastasi epäedullisessa tilanteessa hyökkäyksellä, jonka oli määrä olla musertava. Italialaisten ja ruotsalaisten kehitysero muuttui

hetkessä ihmissuvun kehityksen aikamitoissa kuvattavaksi. Juuri italialainen loi folkloristisen lähtökohtatilanteen, koska siihen mennessä suhteellisen asiallinen hämmästely siitä, miten tuo tunneli voi olla tuollainen, eihän se voi olla kovin vanhakaan, kun se on nimenomaan rautatien yhteyteen rakennettu, täytyihän silloin olla jo turisteja, siis tällainen löysä mutta asiallinen pohdiskelu sai yhtäkkiä haasteen, joka nousi vaatimattomalta näyttäneestä alusta ja aiheesta. Voi vain arvailla, oliko sillä seikalla, että italialainen ystävämme oli enintään 170-senttinen ja selvästi lyhyempi meitä muita miehiä, jokin osuus tähän reaktioon, joka ehkä sittenkin oli hivenen kiivas, varsinkaan kun sille ei ilmeisesti, ja tässä olen nyt kyllä epävarma, löydy perinnepohjaa, ts. että kansoja ja niiden keskinäistä paremmuutta olisi vertailtu viittaamalla siihen, että toinen kansa on ollut vielä nelinkontin silloin, kun toiset jo ovat tehneet sitä ja tätä. Tällainen perinne saattaa kyllä olla olemassa, mutta onko se tässä olennainen ja taustalla, siitä ei ole varmuutta. Sen sijaan kottikärryjuttu on selvää folklorea, ja sen käyttömahdollisuus avautuu sillä hetkellä, kun siirrytään puhumaan folklorea.

Sellainen täydentävä kysymys olisi tietysti vielä voitu tehdä tälle pojalle, että onko hän aikaisemmin soveltanut sanontaa jossakin keskustelussa tai muistaako hän jonkin toisen tapauksen Ruotsista, jossa hän olisi käyttänyt sitä muista kuin skoonelaisista. Hän kertoi kuulleensa sen skoonelaisista, mutta onko hän ehkä tämän soveltamistempun jo aikaisemmin toteuttanut, sitä ei tullut kysytyksi ja hyvä oli, koska vaikutti siltä, ettei siitä ehkä olisi juuri samalla henkilöasetelmalla ollut helppo saada hyvää haastattelutilannetta. Siinä oli pojan isä ja vaimoni läsnä, joten tämä keskustelu oli tavallaan hyvä sikäli, että tilanteen rekonstruointi oli helppoa ilman selityksiä, mutta toisaalta siihen tulivat kaikki samat jarruelementit mukaan eikä päästy puhumaan laajemmalti pojan perinteen omaksumisesta tai tuntemisesta, jutuista, missä tällaisia kerrotaan, missä hän tarkkaan ottaen kuuli jutun jne. Semmoinen risti-kuulustelu ei tuohon tilanteeseen olisi oikein luontunut.

Huomionarvoista on edelleen se, että kirjoitettuna ja kuultuna tämä replikointi vaikuttaa huomattavasti jyrkemältä ja jopa loukkaavammalta kuin miltä se kuulosti itse keskustelutilanteessa. Keskustelutilanteeseen syötty monia lieventäviä asianhaaroja: ollaan lomalla, ollaan tavallaan poissa siviilistä, tilanne on tietyllä tavalla hyvin demokraattinen, kaikki ovat samassa asemassa, ei tiedetä eikä välitetäkään tietää toisten ammasteista ja sosiaalisista asemista kovin paljon. On tultu pitämään hauskaa, on syytä olla humoristinen; tämä kaikki edellyttää tietynlaista vapaamielisyyttä ja kenen tahansa hyväksymistä seuralaiseksi. Tähän liittyy nimenomaan ryhmämatkan erikoispiirre: et voi valita niitä ihmisiä, jotka lähtevät kanssasi. Ts. sellainen keskustelu, joka noin luettuna voisi johtaa vaikka todelliseen kiistaan, tappeluun tai mihin hyvänsä, tosiasiaa otetaan ja ohitetaan kevyesti, yhtenä humoristisena ohjelmanumerona muiden joukossa, ja perusongelma, miksi tunneli oli rakennettu niin kuin oli, jää ratkaisematta.

Tilanteen transformaaleja merkityksiä voisi ehkä lähestyä ajattele-malla muita tyyppitilanteita, joissa italialaisuus vastaan ruotsalaisuus on voinut aktuaalistua näiden ihmisten elämässä; varsinkin italialaisen kohdalla kuvittelisi, että hänellä voi olla repertoaaria runsaamminkin ja nimenomaan myös sellaisista tilanteista, joissa huumori ei olekaan pääl-

limmäisenä. Tätä ei ole mahdollista tietää, mutta tekisi mieli väittää, että hänen italialaisuutensa on monitasoista ja juuri tämä esimerkki ehkä paljasti uuden tason. Hän on siis yhtäältä hyvä ruotsalainen, asettunut Ruotsiin loppuiäkseen, eikä hänen tarvitse polyetnisessä Ruotsissa pahemmin pyydellä anteeksi italialaisuuttaan, toisaalta hän joutuu muukalaisuutensa jatkuvasti kokemaan sekä työssä että sosiaalisissa suhteissa jollakin tavalla; aina sattuu kohdalle ihmisiä, jotka tekevät huomautuksia, jotka hänestä eivät tunnu asiallisilta. Varmaan joissakin seuroissa ja tilanteissa hän on joutunut puolustautumaan joko huumorin varjolla tai ilman hyvinkin selvästi juuri italialaisen roolista käsin; on ehkä ollut pakkotilanteita, joissa ei muu kuin vastahyökkäys ole ollut mahdollinen. Tällainen reaktiomalli tavallaan toteutuu nyt tässäkin mutta lievempänä; hän on omalla maalla, ei kuitenkaan omassa maakunnassa ja hän tuntee tarvetta puolustaa tavallaan identiteettiä, jota hänellä ei ole ollutkaan aikaisemmin, nimittäin pohjoisitalialaisen kaupungin asukkaan.

KIRJALLISUUTTA

- BEN-AMOS, DAN 1982: *Folklore in Context*. Essays. New Delhi.
- BLOOMFIELD, LEONARD 1935: *Language*. New York.
- CARNAP, R. 1942: *Introduction to Semantics*. Cambridge.
- CHOMSKY, NOAM 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge.
- CLARK, HERBERT H. & CLARK, EVE V. 1977: *Psychology and Language*. An Introduction to Psycholinguistics. New York.
- VAN DIJK, TEUN 1980: *Macrostructures*. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition. Hillsdale.
- FIRTH, J. R. 1957: *Papers in Linguistics*. 1934—1951. London.
- GERMAIN, CLAUDE 1979: *The Concept of Situation in Linguistics*. Ottawa.
- HAAVIO, MARTTI 1955: *Kansanrunojen maailmanselitys*. Helsinki.
- 1966: Suomalaisten kansansatujen keruun ja julkaisemisen alkuvaiheet. KSVK 46.
- HOLBEK, BENGT 1984: Folklorens betydning. Oplæg baseret på et igangværende eventyrprojekt. Esitelmä Pohjoismaisen kansanrunousinstituutin järjestämässä neljännessä folkloristikonferenssissa Hässelbyssä 24.—26. 2. 1984.
- HONKO, LAURI 1962: *Geisterglaube in Ingermanland*. FFC 185. Helsinki.
- 1964: Memorates and the Study of Folk Belief. *Journal of the Folklore Institute* 1:1—2. Bloomington.
- 1979: Perinteen sopeutumisesta. *Sananjalka* 21. Turku.
- 1981: Traditionsekologi — en introduktion. *Tradition och miljö*. Red. Lauri Honko & Orvar Löfgren. NIFP 11. Lund.
- IKOLA, OSMO 1979: Epätarkkuus kielen käyttökelpoisuutta lisäävänä tekijänä. *Sananjalka* 21. Turku.
- JOHNSON-LAIRD, P. N. 1983: *Mental Models*. Towards a cognitive science of language, inference and consciousness. Cambridge.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI 1980: Juho Oksanen, Sysmän suntio. KSVK 60.
- KRIKMAN, ARVO 1974a: On denotative indefiniteness of proverbs. Preprint KKI-1. Tallinn.
- 1974b: Some additional aspects of semantic indefiniteness of proverbs. Preprint KKI—2. Tallinn.
- LAKOFF, GEORGE & JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors We Live By*. Chigago.
- LEINO, PENTTI 1978: Kertomuksen rakenne ja tulkinta. KSVK 58.
- 1981: Folklorens textteori: behövs strukturalismen i folkloristiken? *Folkloristikens aktuella paradigm*. Red. Gun Herranen. NIFP 10. Åbo.

- LEHTIPURO, OUTI 1980: On sampling folklore competence. CIFU 5:4. Turku.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics* 1—2. Cambridge.
- MALINOWSKI, BRONISLAW 1930: The problem of meaning in primitive languages. *The Meaning of Meaning*. Ed. by C. K. Ogden & I. A. Richards. 2. p. London.
- MORRIS, C. W. 1938: Foundations of the Theory of Signs. *International Encyclopedia of Unified Science*. Ed. by O. Neurath & R. Carnap & C. Morris. Chicago.
- 1946: *Signs, Language and Behaviour*. Englewood Cliffs.
- PENTIKÄINEN, JUHA 1968: *The Nordic Dead-Child Tradition*. FFC 202. Helsinki.
- 1978: *Oral Repertoire and World View*. An anthropological study of Marina Takalo's life history. FFC 219. Helsinki.
- SAARI, MAUNO 1983: *Saarnaaja*. Niilo Yli-Vainion taistelut, testamentti ja päiväkirjat. Juva.
- SIKALA, ANNA-LEENA 1980: Personal and social meanings of storytelling. CIFU 5:4. Turku.
- 1984: *Tarina ja tulkinta*. Tutkimus kansankertojista. Helsinki.
- WINOGRAD, TERRY 1981: What It Means to Understand Language? *Perspectives in Cognitive Science*. Ed. by D. A. Norman. Norwood.

LAURI HONKO: *Empty texts, full meanings: on transformal meaning in folklore*

At present, the field of understanding meaning is very interdisciplinary and ranges from linguistics, philosophy of language and logical semantics to cognitive psychology, the study of AI (artificial intelligence) and semiotics. Folklorists have not been active in creating a theory of meaning in folklore.

Our concept of meaning is derived from a linguistic stereotype: meaning is verbal, clear-cut and stable. What if meaning were something totally different, namely, to a large extent non-verbal, amorphous, changing and of relatively short duration? Processing of meaning need not resemble the formulation of a proposition. It is rather a simultaneous broad-scale handling of various cognitive, affective and conative impulses within the limits set by preceding events, actual situation and preferred goal (strategy). Important factors in meaning formation are time resource and memory operations. Hundreds of meanings may be produced and used for communication during a conversation without being verbalised at all. *Transformal meaning* refers to those extra-textual meanings which influence the communication but do not attain linguistic form.

The study of meaning processes leads to an ecology of meaning. Folklore performances initiate powerful meaning formations in the speaker-listener and audiences. On the basis of folklore texts we are not able to say much about the actual meanings that a particular text sets in motion in a particular situation. A folklore text, be it a proverb or a narrative, is in its latent, inactive state in human mind void of meaning, open or empty. On the other hand the situation in which a folklore text is recalled and used is full of meaning. A text is loaded with meaning only in context: it becomes filled from the attitudes, values, intentions and reactions of speaker-listeners and from the actual situation and environment.

The paper explores the possibilities of developing a theory of meaning through distinctions between formal and transformal, intended and received, constructed and real, and inferred and explicit meanings. The author is sceptical about the applicability of the mathematical theory of communication. He looks for possible methods of documentation of transformal meaning and calls for detailed reports on folkloric communication in natural speech situations. He encourages folklorists to become both observers and informants and document their own folkloric experiences. Metasemantic commentaries in folklore text, observation of communicative acts and even introspection become important tools in the study of meaning.